

Doktori tézisek

Eötvös Lóránd Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

dr. Keskeny Ernő

**A MAGYAR-OROSZ KAPCSOLATOK
TÖRTÉNETE A RENDSZERVÁLTOZTATÁSTÓL
AZ EZREDFORDULÓIG (1989-2002)**

Budapest, 2010

Tartalomjegyzék

1. A munka célja, koncepció	3
2. A kutatás módszertana, sajátosságai	3
3. Hipotézisek	5
4. A munka hozadéka, a disszertáció összefoglalása, válaszok a hipotézisekre	6
5. Felhasznált irodalom	8
6. Publikációs lista	13
7. Részlet az elvégzett munkából	15

Doktori téziszfüzet

1. A munka célja, koncepció

Dolgozatomban a magyar-orosz (szovjet) kapcsolatok alakulását tekintem át a nyolcvanas évek végétől a 2000-es évek fordulójáig, az Orbán-kormány tevékenységének végéig. Alapvető célom az volt, hogy munkámmal leszámoljak a magyar-orosz kapcsolatok ezen időszakáról kialakult (kialakított) tévhitekkel, s felvázoljam a kapcsolatok alakulásának valódi mozgatórugóit mindkét oldalon, továbbá a tényleges történéseket és azok valós hátterét. Munkám során átfogó képet igyekeztem adni politikai, gazdasági és kulturális kapcsolataink egészéről a vizsgált időszakban, hogy így bizonyítsam a társadalmi tudatunkban kialakult sztereotípiák tarthatatlanságát.

2. A kutatás módszertana, sajátosságai

A dolgozat megírásának előkészítése során összegyűjtöttem a szükséges szakirodalmat, rendszereztem, elemeztem és feldolgoztam, értékelttem azokat. Kutatásokat végeztem a külügyminisztérium irattárában és a Magyar Országos Levéltárban, a különféle könyvtárakban. Interjúkat készítettem, illetve beszélgetéseket folytattam a téma ismerőivel, a korszak dolgozatom szempontjából meghatározó, s számomra elérhető magyar és orosz személyiségeivel. A forrásokhoz kellő kritikával közeledtem, hiszen a téma közelsége miatt azokat nagyfokú szubjektivitás hatja át.

PhD dolgozatomban egyik legfőbb sajátossága, hogy egészen közeli történelmi korszakot vizsgállok, amelyről ismereteim szerint átfogó igényű munka nem jelent meg. A téma időbeni közelsége folytán egyrészt még hiányzik a kellő történelmi rálátás, másrészt figyelemmel kellett lenni arra is, hogy a vizsgált időszakban meghatározó politikai személyek nagy része ma is él, s részt vesz a politikában. Más szempontból a téma újszerűsége, eddigi feldolgozatlanlansága adhatja a dolgozat varázsát.

A kutatás másik sajátosságát az jelenti, hogy személyem 1991-től résztvevője, majd később kismértékben alakítója lett a két ország kapcsolatrendszerének, mint a külügyminisztérium

szovjet, majd orosz referense, főosztályvezető-helyettese, főosztályvezetője, később szentpétervári főkonzul, majd moszkvai nagykövet.

A személyes élményeken, a megélt történelmen kívül igyekeztem a legátfogóbb forrásgyűjteményt áttanulmányozni. Ami a magyar forrásokat illeti, áttekintettem a Magyar Országos Levéltárban a korszakra vonatkozó dokumentumokat, közöttük a külügyminisztérium levéltárának átadott anyagait. Részletesen kutattam azokat a külügyminisztériumi anyagokat, amelyek jelenleg a KÜM-ben találhatóak, s még nem kerültek levéltári elhelyezésre. Utóbbiakat külön külügyminisztériumi kutatási engedély alapján vizsgálhattam. Ezek mellett hasznosítottam az értékelő jellegű, összefoglaló munkákat, melyek az adott témában magyar nyelven megjelentek a rendszerváltoztatás időszakáról és a kétoldalú kapcsolatokról. A dokumentumkötetek közül kiemelésre kívánkozok Baráth Magdolna és Rainer M. János szerkesztésében megjelent „Gorbacsov tárgyalásai magyar vezetőkkel” c. dokumentum gyűjtemény, amely tartalmazza a magyar-szovjet kapcsolatok 1985 és 1991 közötti legfontosabb dokumentumait, egyaránt válogatva a Gorbacsov Alapítványnál felelhető írásokból, illetve az MSZMP KB-nál, valamint a külügyminisztériumban keletkezett dokumentumokból. Dolgozatomban ismertettem a hivatalos magyar külpolitikai vonalat élesen kritizáló hazai véleményeket, mindenekelőtt az elsősorban a jobboldali kormányokat kritizáló Ruszisztikai Intézet állásfoglalásait.

Az árnyalt kép kialakításához hozzájárultak azok a személyes beszélgetések, amelyeket a korszak kiemelkedő résztvevőivel folytathattam, Szűrös Mátyástól, Pozsgay Imrén át Kótai Gézáig, vagy Thürmer Gyuláig. Ide tartoznak a személyes visszaemlékezések, a memoárok, amelyek feltárják az egyes cselekvések motivációit.

Ami az orosz forrásokat illeti, az átfogó jellegű történelmi értékelések mellett a visszaemlékezéseket kell megemlítenem, mint hasznos hozzájárulásokat a munkához, továbbá a személyes beszélgetéseket a korszak ismert szereplőivel, alakítóival, mint Borisz Sztukalinnal, vagy Valerij Muszatovval. Ebből a csoportból kiemelkedik Vlagyimir Dorohin eddig nem publikált visszaemlékezése, aki a nyolcvanas évek szinte valamennyi fontosabb kétoldalú találkozásán részt vett tolmácsként, majd tanácsadóként.

Végül hasznosan forgattam a vizsgált időszak angol nyelvű irodalmát, mindenekelőtt az átfogó jellegű összefoglalókat, illetve a moszkvai élményeken alapuló visszaemlékezéseket.

A kapcsolatokat a magam választotta szakaszolás alapján ismertetem, melyek nem köthetőek kifejezetten a magyarországi kormányváltásokhoz, egyes időszakai kormányokon átívelő tendenciát mutatnak. Véleményem szerint az alábbi világos szakaszok határolhatóak el kétoldalú kapcsolatainkban a vizsgált időszakban:

- 1989-1991: a felbomlás, a szétesés, a megszűnés időszaka, melyben a gorbacsovi peresztrojka hatására bomlásnak indultak a kelet-közép-európai szocialista rendszerek, a szövetségi struktúrák;
- 1991-1995: építkezés, az új típusú kapcsolatok kiépítése, melyben Magyarország és a Szovjetunió, majd Oroszország az egyenlőség, a szuverenitás tiszteletben tartása alapján újjászervezte kapcsolatait, s ezt kétoldalú szerződések sorával támasztotta alá;
- 1995-1998: csökkenő érdeklődés, a nemzetközi feszültségek erősödése, a kétoldalú kapcsolatok fejlesztésének háttérbe szorulása;
- 1998-2001: elhidegülés, az 1998-as orosz pénzügyi válság, továbbá a NATO bővítésének első köre és a délszláv válság mélyülése miatt a nemzetközi feszültségek fokozódása, s mindennek hatása a kétoldalú kapcsolatokra;
- 2001-től az újjáépítés, a kapcsolatok fellendülésének időszaka.

3. Hipotézisek

A dolgozatban vizsgálni kívántam a magyar-szovjet (orosz) kapcsolatokról a köztudatban rögzült vélekedések valóságtartalmát. A rendszerváltoztatást követően Magyarországnak nagyon komoly gazdasági kára származott a külpolitikai orientációváltásból adódó külgazdasági és piacváltásból. Munkámban vizsgálni kívántam, hogy milyen hatása volt külgazdasági kapcsolatainkra és konkrétan a magyar-szovjet (orosz) kapcsolatokra a konvertibilis valutára való áttérés; milyen körülmények között és milyen okokból szorultak ki a magyar termékek – mindenekelőtt a mezőgazdasági termékek – az orosz piacról; valóban rossz volt-e a politikai kapcsolat a két ország politikai vezetése között, stb. Vizsgálni szándékoztam a keleti piacokról történő állítólagos kivonulás megtörténtét és körülményeit, a szocialista világrendszer felbomlásakor a két ország kapcsolatrendszerének átalakulását, az egyes országok cselekvésének mozgatórugóit. Munkám során igazolni kívántam a kutatások során kialakult, alapvető állításaim helyességét:

1. Magyarország nem „kivonult” az ún. szovjet piacokról, piacvesztése elsősorban nem a magyar kormányzati negatív szándékoknak tudható be, hanem ezt mindenekelőtt a kaotikus szovjet viszonyok miatt kényszerült elszenvedni, amelyek közepette a Szovjetunió fizetésképtelenné vált, míg Magyarország nem volt olyan gazdasági lehetőségek birtokában, hogy finanszírozhatta volna a szovjet hiányt.

2. A magyar politikai az adott viszonyok között, összevetve közép-európai partnereivel, mindenekelőtt a visegrádi országokkal, relatíve a legjobb politikai viszonyt alakította ki az Oroszországi Föderációval, melynek eredményeként viszonylagosan a legtöbb kétoldalú vitás kérdést a legkedvezőbben tudta megoldani Oroszországgal.

3. A kilencvenes évek második felében bekövetkezett lehülés a kétoldalú kapcsolatokban alapvetően külső, nemzetközi (NATO-bővítés első köre, délszláv válság) és oroszországi fejlemény (1998. augusztusi pénzügyi válság) hatása, s nem a polgári magyar kormány szándéka miatt következett be.

4. A munka hozadéka, válaszok a hipotézisekre

Dolgozatomban felvázoltam a magyar-szovjet (orosz) kapcsolatok főbb jellemzőit, hátterének sajátosságait a nyolcvanas évek második felétől az ezredfordulóig. Ezzel elsőként tettem kísérletet arra, hogy összefoglaljam a kétoldalú kapcsolatok kilencvenes évekbeli történetét. Munkám átfogó igényű volt, hiszen a politikai kapcsolataink alakulása mellett jelentős figyelmet fordítottam gazdasági és kulturális kapcsolataink alakulására is.

Elemeztem azokat a kedvező nemzetközi körülményeket (átalakítás a Szovjetunióban, újabb enyhülési folyamat), amelyek révén Magyarország számára lehetőség nyílt korábbi külpolitikai viszonyainak lassú, majd a nyolcvanas évek végétől felgyorsuló átalakítására.

Részletesen ismertettem a magyar-szovjet, majd a magyar-orosz kapcsolatrendszer főbb elemeit, átalakulásának szakaszait és területeit, az 1989 és 2002 közötti főbb történéseket a politika, a gazdaság és a kultúra területén, miközben rámutattam azokra a viszonylagos előnyökre, amelyekre a térség más országaival szemben szert tettünk új típusú kétoldalú kapcsolatrendszerünk kialakítása során.

Értékelésem szerint sikerült választ adnom a dolgozatomban megírtakhoz felvetett alapvető kérdésekre. Véleményem szerint érvekkel és meggyőző tényanyaggal támasztottam alá a következő hipotéziseket:

1. Magyarország nem vonult ki a keleti piacokról, a rendszerváltoztatáskor bekövetkezett piacvesztés részben törvényszerű volt, mindenekelőtt a szovjet piac széteséséből, s nem a magyar piacelhagyási szándékokból fakadt.
2. Magyarország a rendszerváltoztatást követően új, demokratikus, egyenjogú alapokra helyezte a magyar-orosz kapcsolatokat, elsőként kötött alapszerződést és építette ki a szerződéses-jogi bázist a kelet-közép-európai országok közül Oroszországgal, viszonylagosan a legjobb szerződéseket kötötte a csapatkivonási-elszámolási kérdések lezárása és az adósságrendezés ügyében, s kifejezetten jó politikai és személyes kapcsolatokat ápolt az orosz vezetéssel.
3. A kilencvenes évek végén egyre inkább elhidegülő politikai kapcsolatok alapvetően nem a kétoldalú kapcsolatok számláira írhatóak, hanem azok mindenekelőtt a különböző nemzetközi politikai összefüggések eredményei (NATO-tagságunk, délszláv válság, s azon belül Jugoszlávia NATO-bombázása, az orosz-belarusz, ENSZ-embargót sértő humanitárius szállítmány megállítása, stb.)

A magyar-orosz kapcsolatok a kilencvenes évek elejének rendező, újjáépítő korszaka után a kilencvenes évek közepétől fokozatosan elhidegültek, majd az évtized végén, elsősorban nemzetközi kérdések miatt kiéleződtek. Kétoldalú kapcsolatrendszerünk az új évezred elején, 2001-től indult újra fejlődésnek, amely a 2002-ben hivatalba lépett magyar kormány tevékenysége révén teljessé vált.

Meggyőződésem, hogy dolgozatomban fontos érveket foglal össze a magyar-orosz kapcsolatok fejlesztésének szükségessége mellett, s bizonyítja a két ország stratégiai együttműködésének szükségességét. Magyarországnak, mint a NATO és az EU tagjának, a Nyugat részeként fontos szerepe lesz a jövőben is abban, hogy a kétoldalú kapcsolatok fejlesztése mellett hozzájáruljon Oroszország közelítéséhez a nyugati integrációs szervezetekhez, s ezzel közreműködhet az EU, Oroszország és az Amerikai Egyesült Államok civilizációs együttműködésének fejlesztésében, a közös kihívásokra adandó válaszok kimunkálásában.

5. Felhasznált irodalom

MAGYAR NYELVŰ FELHASZNÁLT IRODALOM

Albright, Madeleine: Egy bevándorló külügyminiszter emlékiratai. Geopen Könyvkiadó, 2004

Antall József: Modell és valóság I-II. Athenaeum Nyomda Rt., Budapest, 1994

Antall József országgyűlési beszédei, 1990-1993. Athenaeum Nyomda Rt., Budapest 1994

Baráth Magdolna, Rainer M. János (szerk.): Gorbacsov tárgyalásai magyar vezetőkkel Budapest, 2000. 1956-os Intézet

Bába Iván: Békés átmenet. Adalékok a rendszerváltoztatáshoz. Demokratikus Átalakulásért Intézet, Argumentum Kiadó, 2007

Békés Csaba: Európából Európába. Magyarország konfliktuosk keresztüzében, 1945-1990. Gondolat Kiadó, Budapest, 2004

Békés Csaba-Malcolm Byrne (szerk.): Rendszerváltozás Magyarországon 1989-1990. Kronológia, bibliográfia, életrajzok. National Security Archive, Hidegháború-történeti Kutatóközpont, 1956-os Intézet, Kézirat, 1999

Borisz Jelcin: Szemben az árral. Képes Könyvek, 1991

Borisz Jelcin: Éjszakai naplójegyzetek. Ulpus-ház Könyvkiadó, 2001

Deák András: *Szovjetunió*. In: *Európai politikai rendszerek*. (Szerkesztette Kardos József és Simándi Irén.) Osiris Kiadó, Budapest, 2002. 839–851. p.

Deák András–Lagzi Gábor: *Oroszország*. In: *Európai politikai rendszerek*. (Szerkesztette Kardos József és Simándi Irén.) Osiris Kiadó, Budapest, 2002. 667–687. p.

Für Lajos.: A Varsói Szerződés végnapjai - magyar szemmel. Budapest, Kairosz Kiadó, 1997

Gazdag F. – Kiss. J. L.: Magyar külpolitika a 20. században. Tanulmányok. Zrinyi Kiadó, Budapest, 2004

Horn Gyula: Cölöpök. Zenit Könyvek, 1999

Horn Gyula: Azok a kilencvenes évek... Kossuth Kiadó, 1999

Jeszenszky G. – Kapronczay K. – Biernaczky Sz. (szerk.): A politikus Antall József – Az európai úton, Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, Budapest, 2006

Kemecsei Ernő: Orosz ezredvég. Hatodik Síp, 1992

Kenéz Péter: A Szovjetunió története a kezdetektől az összeomlásig. Akkord Kiadó, Budapest, 2008

Klebnyikov, Paul: Keresztapa a Kremlben. Borisz Berezovszkij és Oroszország kifosztása. Tiara, 2001

Kiss Ilona (szerk.) Doktrínák és alternatívák, Az orosz külpolitikai gondolkodás: 1992-98. Budapest, COLPI, 1998

Krausz Tamás (szerk.): A jelicini gazdaságpolitika alternatívái. Szovjet Füzetek VI. Magyar Ruzsisztikai Intézet, Budapest, 1992

Külkereskedelmi statisztikai évkönyv, 1990-2004

Lévesque, J.: 1989 – Egy birodalom végjátéka. A Szovjetunió és Kelet-Európa felszabadulása, Aula 2001

Ludvig Zsuzsa: Oroszország külkereskedelme – valóban az átmeneti időszak sikertörténete? MTA VKI, 1998.

Ludvig Zsuzsa: Oroszország válság előtt és után MTA VKI, 1999.

Marinovich Endre: 1315 nap. Antall József naplója, Éghajlat Könyvkiadó, Budapest, 2003

Nanovfszky Gy. (szerk.) [1995]: Oroszország 1995. Budapest, Teleki László Alapítvány.

Рар, А.: Владимир Путин. Немец в Кремле. Олма-Пресс, Москва, 2003

Ripp Z.: Rendszerváltás Magyarországon, 1987-1990. Napvilág Kiadó, Budapest, 2006

Siselina, L. – Gazdag F. (szerk.): Oroszország és Európa. Geopolitikai Szöveggyűjtemény, Zrinyi, 2003.

S. Kosztricz Anna-Lakos János-Némethné Vágyi Karola-Soós László-T. Varga György (szerk.): A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának 1989. évi jegyzőkönyvei, 1-2. kötet, Magyar Országos Levéltár, Budapest 1993

Stier G.: A Putyin-rejtély. Korona Kiadó, Budapest, 2000

Sz. Bíró Zoltán [1999]: Oroszország és Kelet-Közép-Európa. in: Papp Gábor (szerk.) [1999]: Kelet-Közép-Európa az ezredfordulón. Budapest, Magyar Atlanti Tanács, pp. 89-139.

Sz. Bíró Zoltán: Oroszország visszatérése, Posztszovjet Füzetek XVII., Russica Pannonicana, 2008

Szilágyi Ákos: Borisz Sztár és a cárevicsek. Helikon, 2000

Szvák Gyula (szerk.) A magyar-orosz kapcsolatok tizenkét évszázada ELTE Ruszisztikai Központ, Budapest, 2005

Truscott, P.: Putyin útja, PANEM-GRAFO Kiadó, Budapest, 2005

Volotov Szergej: A magyar-орosz külгазdasági kapcsolatok alakulása a 90-es évektől 2002-ig. Budapest, 2003. Kézirat. Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem

Weiner Cs.: Оросзország gazdasága a XXI. sz. elején.

MTA VGKI. Kihivások. 2004. 174. sz.

ОРОСЗ NYELVŰ FELHASZNÁLT IRODALOM

Арбатов, Алексей Г.: Россия: в поисках стратегии безопасности, Москва, Наука, 1996

Борцов, Ю.: Владимир Путин. Феникс. Москва, Ростов-на-Дону, 2001

Внешняя политика и безопасность современной России 1991-2002. I-IV. Москва, РОССПЕН, 2002

Геворкян, Н. – Тимакова Н. – Колесников А.: От первого лица. Разговоры с Владимиром Путиным. Вагриус, Москва, 2000

Горбачев, М.: Жизнь и реформы, 1-2. Новости, Москва, 1995

Иванов И.С.: Новая российская дипломатия. Десять лет внешней политики страны [Az új orosz diplomácia. Az ország külpolitikájának tíz éve]. Moszkva, ОЛМА-ПРЕСС, 2002, 384 о.

Костиков, В.: Роман с президентом. Вагриус, Москва, 1997

Краус Т. (редактор серии): Ельцинщина. Венгерский Институт Русистики, Будапешт, 1993

Мигранян, А.: Россия в поисках идентичности. Москва, Международные отношения, 1997

Мусатов, В.Л.: Россия и Восточная Европа, Связь Времени, УРСС, Москва, 2008

Россия и Центральная Европа в новых геополитических реальностях. V. Международная конференция, Москва, 29-30 мая 2003. г.

Шишелина, Л. Н.: Европейский Союз и Восточная Европа, Москва, 2005.

Соловьев, Владимир – Клепикова, Елена: Борис Ельцин. Вагриус, Москва, 1992

Фалин, В.: Конфликты в Кремле. Центрполиграф, Москва, 2000

Шахназаров, Г.: Цена свободы. Реформация Горбачева глазами его помощника, Россия, Зевс, Москва, 1993

Черняев, А.: Шесть лет с Горбачевым. По дневниковым записям. Прогресс-Культура, Москва, 1993

Черняев, А.: 1991 год. Дневник помощника президента СССР. Москва, Издательство «Республика», 1997

ANGOL NYELVŰ FELHASZNÁLT IRODALOM

Beschloss, Michael R.-Talbot, Strobe: At the Highest Levels. The Inside Story of the End of the Cold War.

Little, Brown and Company, London, 1993

Bill Clinton: My life, Alfred A. Knopf, New York, 2004

Hutchings, Robert L.: American Diplomacy and the End of the Cold War. An Insider's Account of U.S. Policy in Europe, 1989-1992.

The Woodrow Wilson Center press? Washington D.C., The Johns Hopkins University Press, Baltimore and London

Matlock, Jack F., Jr.: Autopsy on an Empire: The American Ambassador's Account of the Collapse of the Soviet Union.

Cambridge, Ma.: Harvard University Press, 1995

6. Publikációs lista

A szovjet-amerikai kapcsolatok néhány kérdése

A XVII. OTDK kiemelkedő pályamunkái I. kötet

Művelődési Minisztérium , Tudományszervezési és Informatikai Intézet, 1985

A szovjet-amerikai kapcsolatok néhány kérdése (1968-1972)

Tájékoztató, 1986/5. szám

Peresztrojka és mezőgazdaság I-II.

Mezőgazdasági mérnök, 1988 május, június

Új párt felé a Szovjetunióban?

Új Fórum, 1989. november 10.

Az emberek még félnek

Interjú Szergej Szkripnyikovval, a Demokratikus Szövetség Külügyi Bizottságának vezetőjével

Világ, 1989. november 16.

Egyesülnek az ellenzéki szervezetek a Szovjetunióban?

Magyar Fórum, 1989. november 18.

Ellenzéki szervezetek a Szovjetunióban

Ma-Holnap, 1989. november 23.

Keleten a helyzet változatlan

Interjú Valerij Szengyerovval, a Népi Munkaszövetség egyik vezetőjével

Világ, 1990. január 11.

A szovjet szociáldemokrácia ujjáéledése

Szociáldemokrata Népszava, 1990/1.

A szovjet liberális-demokrata ellenzék
Ring, 1990. február 28.

Egy szociáldemokrata alternatíva?
Világ, 1990. február 22.

Mit akarnak az észtek? Budapesti beszélgetés Trivimi Vellistével, az Észti Kongresszus
Külügyi Bizottságának az elnökével
Hitel 1990/14. szám, Keskeny Ernő/Tóth István

Orosz ezredvég. A nemformális mozgalmaktól a politikai pártokig
(Kemény Ernő néven)
Hatodik Síp, 1992

„Nemformális” formációk a Szovjetunióban
Társadalmi Szemle 1991/3. szám

A szovjet-amerikai kapcsolatok története a hetvenes években
ELTE BTK 1994, Egyetemi doktori disszertáció

A keleti piacok bővítéséről
Előadás az MSZP Közép- és Kelet-európai Tagozatában, 2002. november 19.
In.: Magyarország és a magyar nemzet az új Közép- és Kelet-Európában
Budapest, 2003

Az Európai Unió és Oroszország.
Előadás a Fiatal Politológusok Találkozásán 3.
Budapest, Kossuth Klub, 2003. március 29.

Oroszország és az Európai Unió
Előadás a Fipolit Nyári Táborban, Lakiteleki Népfőiskola, 2003. július 28.

Vengero-rosszijszkije otnosenijja poszle izmenenyija polityiceszkih szisztyem
In.: Rosszija i Centralnaja Jevropa v novih geopolityiceszkih realnosztyah
Rosszijszkaja Akagyemija Nauk Insztyitut Jevropi, Fond Isztoriceszkoj Perszpektyivi
Moszkva, 2007

Az Antall-kormány keleti politikája (különös tekintettel a Szovjetunióra, Oroszországra és
Ukrajnára

In.: Majtényi György-Szabó Csaba: Rendszerváltás és Kádár-korszak. Távlatok és közelítések
163-183. old.

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, Kossuth Kiadó, 2008

A Duna a nemzetközi egyezményekben

Előadás „A Duna hajózhatósága” c. konferencián az MTA Társadalomkutató Központjában,
2008. április 25.

Új magyar keleti politika a Szovjetunió felbomlása után

Előadás a Mándoky Kongur Kollégiumban, Lakitelek 2008. szeptember 21.

Rosszija i Centralnaja Jevropa

In.: Rosszija i Centralnaja Jevropa v novih geopolityiceszkih realnosztyej

Rosszijszkaja Akagyemija Nauk, Insztyitut Jevropi, Fond Isztoriceszkoj Perszpektyivi
Moszkva, 2009

7. Részlet az elvégzett munkából

I. A NEMZETKÖZI HELYZET AZ 1980-AS ÉVEK MÁSODIK FELÉBEN.
A RENDSZERVÁLTOZTATÁS NEMZETKÖZI ELŐZMÉNYEI ÉS A
MAGYAR-SZOVJET KAPCSOLATOK.
A RÉGI TÍPUSÚ KAPCSOLATOK SZÉTESÉSE (1989-1991)

3. Magyar törekvések és a szovjetunióbeli változások

Magyarországon a nyolcvanas években - persze csak az adott rendszer keretei között – megfigyelhető egy lassú, lépésről-lépésre változó kül- és biztonságpolitikai módosulás, amely a függetlenedési törekvések erősödése irányába mutatott, s a világot komplex módon kezdte kezelni. Ez megmutatkozott egyes nyugati szervezetekhez történő csatlakozásban (Világbank, IMF – 1982), az Európai Gazdasági Közösségekkel való kapcsolatfelvételben, de a szóhasználat változásaiban is (interdependencia, európai értékek és érdekek, gazdasági elrettentés, megkésett pszichózis, stb.)¹ Mindezek következtében a magyar külpolitika a nyolcvanas évekre egyfajta „relatív önállóságra” tett szert, amely kialakította hazánk híd-szerepének lehetőségét Kelet és Nyugat között.²

Ez a folyamat a nyolcvanas évek második felében, a politikai rendszer gyengülésével párhuzamosan felerősödött, s ennek egyre több jele mutatkozott: a diplomáciai kapcsolatok felvétele Izraellel és Dél-Koreával 1988-ban, a Quadrangone megalakulása Budapesten 1989-ben, felvételi kérelmünk az Európa Tanácsba, kapcsolatok létesítése az Észak-Atlanti Közgyűléssel és az Európai Parlamenttel, a magyar-osztrák határ megnyitása 1989 szeptemberében, stb.

A Szovjetunió vonatkozásában a Kádár-vezetés kezdetben bizalmatlanul tekintett a gorbacsovi vezetés intézkedéseire, s eleinte azt hangsúlyozta, hogy mi ezeken a reformokon már túl vagyunk³, a magyarországi válság elmélyülésével párhuzamosan azonban egyre

¹ Kiss J. László: A kádárizmustól az EU-tagságig: a magyar külpolitika metamorfózisa. In.: Magyar külpolitika a 20. században. Szerk.: Gazdag Ferenc és Kiss J. László, Zrínyi Kiadó, Budapest, 2004

² Békés Csaba: Magyar külpolitika a szovjet szövetségi rendszerben, 1968-1989. In.: Magyar külpolitika a 20. században, id. mű

³ Ripp Zoltán: Rendszerváltás Magyarországon, 1987-1990. Napvilág Kiadó, Budapest, 2006. 24. old.

nagyobb nyitottságot tanúsított a szovjet reformok iránt. Ennek jeleként megszorodtak a felsőszintű találkozók: Kádár János, az MSZMP első titkára 1985 szeptemberében Moszkvában, 1986 júniusában Budapesten, majd 1987 novemberében ismét Moszkvában találkozott a szovjet vezetéssel, mindenekelőtt Mihail Gorbacsovval, az SZKP (Szovjetunió Kommunista Pártja) főtitkárával; Grósz Károly miniszterelnök pedig 1987 júliusában és októberében folytatott tárgyalásokat Nyikolaj Rizskov szovjet miniszterelnökkel.⁴

Szovjet részről Gorbacsov a kelet-közép-európai szocialista országok vezetői közül csupán Kádárral és Jaruzelskivel szimpatizált.⁵ Csernyajev szerint Gorbacsov „mélyen tisztelte Kádár Jánost”.⁶ Magyarország vonatkozásában a szovjet vezető nyugati értékelések szerint is méltányolta azokat a reformokat és eredményeket, amelyeket Magyarország elért.⁷ A posztkádári szocialista vezetéssel ugyanakkor nem voltak megelégedve, Grószt az 1988. júliusi moszkvai útja alapján a szovjet vezetés jó technokratának, de nem igazi politikusnak tartotta.⁸

A magyarországi ellenzéki szervezetek erősödésével és a sajtó szabadabbá válásával egyre kritikusabb hangok jelentek meg a Szovjetuniót illetően, amelyet a szovjet középvezetés szóvá is tett. 1988 végén V. Muszatov, az SZKP KB Nemzetközi Osztályának helyettes vezetője „barátilag” figyelmeztette Rajnai Sándor moszkvai nagykövetet, hogy ha nem maradnak abba azok a nyilatkozatok, amelyek minden rosszért Moszkvára hárítják a felelősséget, akkor a Szovjetunió hivatalos formában is tiltakozni fog.⁹

Az 1990 előtti Magyarország, miként valamennyi akkori szocialista országban, ahol jelen voltak a szovjet csapatok, sem politikai, sem katonai értelemben nem volt független ország. A szabadság csekély jogaival rendelkezve ugyanakkor a magyar politikai rendszer igyekezett ezen kereteken lazítani, illetve tágítani. A magyar gazdaság a rendszerváltoztatást megelőző időszakban teljes mértékben betagozódott a szocialista világrendszer gazdaságába, részt vett az ún. nemzetközi szocialista munkamegosztásban, s gazdasága is ennek megfelelően épült fel. A nyolcvanas évektől a gazdasági kereteket bővítve történtek bizonyos lépések a

⁴ MOL-XIX-J-1-j-1988-145-10-00623 (95)

⁵ Ld. Горбачев, М.: Жизнь и реформы. Книга 1-2. Новости, Москва, 1995

⁶ Черняев, А.: Шесть лет с Горбачевым. По дневниковым записям. Прогресс-Культура, Москва, 1993, 82. стр.

⁷ Ld. Jacques Lévesque: 1989 – Egy birodalom végjátéka, Aula, Budapest, 2001

⁸ Шахназаров, Г.: Цена свободы. Реформация Горбачева глазами его помощника. Россика, Зевс, Москва, 1993, стр. 111

⁹ MOL-XIX-J-1-j-1990-145-10-004752 (95)

gazdasági függőség oldása érdekében – IMF-tagság, csatlakozás a Nemzetközi Valutaalaphoz -, de ezek a lépések alapvetően nem befolyásolták szocialista „röghöz kötöttségünket”. Magyarországnak gúzsba kötve kellett táncolnia, s állandóan patikamérlegben egyensúlyoznia.¹⁰ Ne feledjük, egészen 1991-ig Magyarországon szovjet katonai csapatok tartózkodtak, s az esetleges szovjet katonai beavatkozás lehetősége – a Brezsnyev-doktrína fokozatos hatályon kívül helyezése, illetve a Szovjetunió kiéleződő belső problémái ellenére – Damoklész kardjaként lógott a magyar politikai rendszer fölött, melynek végső megoldását csak az 1991-es szovjet csapatkivonás jelentette.

A magyar politikai mozgástér tehát az erősödő gazdasági válság, illetve a nemzetközi feltételrendszer kedvező alakulása folytán fokozatosan javult, de áttörést ezen csak az első szabad parlamenti választások, illetve a felálló új magyar kormány politikája hozott.

A nyolcvanas évek második felében, a kilencvenes évekhez közeledve a hatalmat apránként magához ragadó, Kádártól megszabaduló reformer magyar politikai vezetés az óvatos egyensúlyozást folytatva fél szemmel továbbra is Moszkvára figyelt, miközben igyekezett kihasználni a nemzetközi politika kínálta növekvő lehetőségeket. A Szovjetunióban Gorbacsovék ekkor már túl voltak a társadalmi-gazdasági folyamatok gyorsítása, illetve a nyíltság (glasznosztj) jelszavakat hangoztató reformokon, sőt kifulladás látszott az ezt követően, 1987 januárjától meghirdetett átépítés, átalakítás (peresztrojka) időszakában is, s a rendszer válsága mindinkább elmélyült.

Természetesen a magyar politikai függőség egészen a rendszerváltoztatásig lassan oldódott, az MSZMP reformer politikai vezetése ezért nemcsak a politikai partner látszatát őrizte meg akkor, amikor rendszeresen kijárt Moszkvába egyeztetni, hanem egyben igyekezett a mozgásteret újra és újra kitapogatni, másrészt pedig politikai támogatást keresni a belső harcokban.¹¹ A hatalmon lévő magyar politikai elit ekkor még – csakúgy, mint moszkvai partnerei, az SZKP vezetése – a rendszer keretein belül képzelte el a jövőt, s a szocializmust igyekezett megreformálni, azaz csak modellváltásban gondolkodott egészen 1989-ig, amikor a helyzet hónapról hónapra változott, s a hatalmi elit is igyekezett lépést tartani a változásokkal.

¹⁰ A Kádár-rendszer magyar-szovjet kapcsolatainak feldolgozását ld. Б. Желицки: Кадаровский контекст Советско-венгерских отношений, 1957-1988, Россия и современный мир 2006/1.

¹¹ Ld. Gorbacsov tárgyalásai magyar vezetőikkel Szerk.: Baráth Magdolna és Rainer M. János, Budapest 2000, 1956-os Intézet

1989-ig a rendszerváltás gondolata csak az erőteljesen izmosodó magyar ellenzékben merült fel, de a Szovjetunió felbomlását 1991-ig csak az „utólag előrelátók” jósolták meg.

A magyar politikai vezetés folyamatosan tesztelte a szovjeteket, vizsgálgatták, hogy meddig lehet elmenni a függetlenedés útján, merre vannak a gorbacsovi politika tőrészhatárai. Ilyen volt például Pozsgay Imre bejelentése 1988 októberében, miszerint feloldják a műszaki határzárakat a nyugati határon. A fokozódó belső problémáival elfoglalt szovjet vezetés érdemben nem reagált a magyar lépésre.¹² Másik, nemzetközi példa: az Izraellel való diplomáciai kapcsolatok felvétele előtt a Moszkvában járó Németh Miklós elmondta a magyar szándékot Gorbacsovnak, burkoltan engedélyt kérve a diplomáciai lépésre.¹³ A szovjet vezető nem tett ellenvetést. A magyar politikai vezetés nem számított a Szovjetunió közelgő felbomlására, legfeljebb azt gondolták, hogy megbukik a reformer gorbacsovi vezetés és egy konzervatív fordulat következik be, például Ligacsov vezetésével.¹⁴ A rendszerváltózató 1990-es év előtt közvetlenül a magyar politikai vezetés abban gondolkodott, hogy Magyarország a híd szerepét tudja betölteni a kelet-nyugati kapcsolatokban. Miként 1989 júliusában moszkvai tárgyalásain Nyers Rezső fogalmazott a Magyarország várható orientációja felől érdeklődő Gorbacsovnak: a szocialista kapcsolatrendszerben lévő feladatainkat nem tudjuk ellátni a tökéletes gazdasággal kialakított kontaktusok fejlesztése nélkül. Ezért kétpiacos koncepcióban gondolkodunk, s ehhez megvan a népi támogatás hazánkban.¹⁵

A szovjet vezetés 1989 elején – látva a felgyorsuló változásokat – szeretett volna átfogó képet kapni arról, hogy a kelet-európai országok fejlődése milyen irányt vesz, milyen alternatívákat lehet a változásokkal kapcsolatban felvázolni. Az SZKP KB külkapcsolatokért felelős titkára, a befolyásos Alekszandr Jakovlev ezért 1989 februárjában jelentést kért a Szocialista Világgazdasági Intézettől Kelet-Európáról, mint egészről, illetve az egyes országok fejlődésének várható perspektíváiról. Jakovlev egyben hasonló összefoglaló anyagot kért az SZKP KB nemzetközi osztályától, a Külügyminisztériumtól és a KGB-től is. A KGB anyagán kívül a többi elemzés egyes kutatók számára elérhetővé vált, s 1989-ről írott könyvében Lévesque ismerteti lényegüket. Az SZKP KB és a Bogomolov Intézet helyzetértékelése

¹² Bába Iván: Békés átmenet. Demokratikus Átalakulásért Intézet, Argumentum Kiadó, 2007, Budapest, 64. old.

¹³ Jegyzőkönyv Mihail Gorbacsov és Németh Miklós 1989. március 3-i moszkvai találkozásáról
In.: Gorbacsov tárgyalásai magyar vezetőkkel id. mű 166. old.

¹⁴ Uo. 55. old.

¹⁵ MTI, 1989. július 25.

megjelent a Baráth Magdolna-Rainer M. János által szerkesztett „Gorbacsov tárgyalásai magyar vezetőkkel” című, már többször idézett kötetben is.¹⁶

Egyet kell értenünk Lévesque értékelésével, hogy a leginkább reformer elképzelést a térségről és az egyes országokról a Bogomolov-intézet elemzése adta, amely reális képet festett a kialakult helyzetről, s utólag az általa felvázolt jövőkép is megalapozottnak tűnt.¹⁷ A „gyors és sorozatos összeomlást” ugyan ez az anyag sem feltételezte – mentségére szólva erre senki sem számított -, de egyes országok vonatkozásában már utalt a társadalmi-politikai rendszerek felbomlásának kezdetére. Magyarország vonatkozásában a munka ugyan nem zárta ki az anarchikus állapotok kialakulását sem, de az egyik forgatókönyve szerint egy megreformált párt képes lehet a politikai kezdeményező szerep megőrzésére és a parlamentáris rendszer fokozatos bevezetésére. Ami a kialakult helyzetben a javasolt szovjet magatartást illeti, az elemzés azt ajánlotta, hogy a Szovjetunió maga szervezze meg és irányítsa kelet-európai jelenlétének elkerülhetetlen korlátozását, mert csak így tudja megőrizni a jövőben Kelet-Európában politikai szerepét.¹⁸

A Bogomolov-intézet anyagához képest az SZKP Központi Bizottságának az elemzése jóval konzervatívabb volt. Ez alapvetően a Nemzetközi Osztály vezetőjének, Valentyin Falinnak a munkája volt (bár feltételezhető, hogy helyette, a Magyarország-szakértőnek számító Valerij Muszatov keze nyomát is magán viseli). A Központi Bizottság anyaga optimistább a szocializmus jövőjét illetően a kelet-európai régióban, mivel úgy véli, hogy a „szocializmus gyökerei mélyek” ezekben az országokban. A felvázolt három forgatókönyv szerint az általuk legkedvezőbbnek ítélt változat, amikor a hatalmon lévő párt vezetésével zajlik le a demokratizálódási folyamat, s melynek eredménye a szocializmus új formája lesz. Ennél rosszabb, ha zökkenőkkel, mini válságok révén folyik az átalakulás, amelynek során a hatalmon lévő párt sorozatos engedményekre kényszerül. Végül a Szovjetunió és a szocializmus számára a legkedvezőtlenebb változat, ha az uralkodó pártok nem hajlandóak a változásokra, s ez társadalmi robbanásokhoz, majd megtorláshoz vezet. A KB anyaga a kilábalás egyik fő momentumának a KGST megújítását és a Varsói Szerződés komoly megreformálását tartotta.¹⁹

¹⁶ Baráth Magdolna-Rainer M. János: Gorbacsov tárgyalásai magyar vezetőkkel id. mű 245-280. old.

¹⁷ Jacques Lévesque: 1989 – egy birodalom végjátéka id. mű.: 93-98 old.

¹⁸ uo. 98. old.

¹⁹ uo. 102-105. old.

Az ismert három elemző anyag közül Lévesque a külügyminisztérium munkáját tartja a leggyengébbnek és egyben a legkonzervatívabbnak, amiből azt a következtetést vonja le, hogy az Eduárd Sevardnadze által vezetett intézménynek nem volt kiemelkedően fontos a szovjet terminológia szerinti Kelet-Európa sorsa. Ez az álláspont volt a legkonzervatívabb a három intézmény elemzése közül, mely – bár politikai pluralizmusról értekezik – hangsúlyozza, hogy az ellenzék parlamentbe bejutása a régióban a kommunista és munkáspártok hatalomból történő teljes vagy részleges eltávolítását fogja eredményezni. (Más kérdés, hogy ez ideiglenesen valóban bekövetkezett.) Általános javaslatként ezért a szocializmus védelmét fogalmazza meg, vagyis „nem szabad megengedni, hogy a régió bármely országa letérjen a szocialista fejlődés útjáról”. A jelentés azonban nem mondta meg ennek módját, miközben a fegyveres beavatkozás lehetőségét - miként valamennyi elemzés - kizárta a módszerek közül.²⁰

Az 1989 elején kialakított szovjet helyzetértékelésekkel szemben Magyarországon hónapról-hónapra vált mind nyilvánvalóbbá, hogy – amennyiben nem lesz külső katonai beavatkozás – be fog következni Magyarországon a rendszerváltás.²¹ Erre utaltak 1989 legfontosabb politikai eseményei: 1956 népfelkeléssé minősítése Pozsgay Imre, az MSZMP KB történelmi albizottságának vezetője által január 28-án (kihasználva Grósz Károly MSZMP főtitkár részvételét a davosi világgazdasági fórumon); az MSZMP KB februári döntése a politikai pluralizmus szükségességéről²²; a párt vezető szerepéről szóló tételnek a kimaradása az új alkotmánytervezetből februárban²³; Nagy Imre június 16-i újratemetése; a kerek asztal tárgyalások júniusi megkezdése; Kádár János július 6-i halála; a „négy-igenes” népszavazás novemberben. E folyamatokat erősítették egyes nemzetközi vonatkozású események, mint az osztrák határ megnyitása Magyarország részéről július végén, augusztus elején, majd szeptember 10-én, továbbá a berlini fal leomlása november 10-én. Az osztrák határnyitás előtt a magyar külügyi vezetés Moszkvát is tesztelte, amikor jegyzék formájában előzetesen tájékoztatta a tervezett lépésről Sevardnadze szovjet külügyminisztert. Kovács László Lévesque-nek azt állította, hogy Sevardnadze Magyarországra, illetve az NDK-ra és az

²⁰ uo. 106-107. old.

²¹ Korabeli kifejezést használok, bár a folyamat időtartamát és a tudatosságot figyelembe véve a legmegfelelőbb szó talán a rendszerváltoztatás lenne

²² Jegyzőkönyv a Központi Bizottság 1989. február 10-11-én megtartott üléséről

A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának 1989. évi jegyzőkönyvei 1. kötet, 196-198. old.

S. Kosztricz Anna-Lakos János-Némethné Vágyi Karola-Soós László-T. Varga György (szerk.), Magyar Országos Levéltár, Budapest, 1993

²³ Jegyzőkönyv a Központi Bizottság 1989. február 20-21-én megtartott üléséről, Uo. 408-440. old.

NSZK-ra tartozó ügynek tekintette a tervezett magyar lépést.²⁴ A magyar vezetés a szovjet külügyminiszter válaszát zöld útként értelmezte.

Az 1989-es meghatározó magyar események természetesen felmerültek a kétoldalú magyar-szovjet találkozók is. Moszkvában élénk visszhangot váltott ki mind Pozsgay újraértékelése 1956-ról, mind az MSZMP KB 1989. február 10-11-i döntése, amely azonosult a népfelkelés fogalmával, bár azt is hangsúlyozta, hogy 1956 októberében később megerősödtek az ellenforradalmi jelenségek, illetve lényegében kiállt a többpártrendszer mellett. Utóbbi téma volt Horváth István belügyminiszter 1989. májusi útján is, amikor a magyar miniszter Vlagyimir Krjucskovnak, a Szovjetunió Állambiztonsági Bizottsága (KGB) elnökének a meghívására utazott a Szovjetunióba.²⁵ Pozsgay bejelentésére az SZKP KB-ban tiltakozó levéltervezet készült, amit Valentyin Falin, az SZKP KB Nemzetközi Osztályának vezetője fogalmazott meg, de ezt végül Gorbacsov döntése nyomán nem küldték el (feltehetőleg itt is nem minden alap nélkül feltételezzük Muszatov szakértelmét). Valerij Muszatov állítása szerint a Falin-tervezet az 1956-os magyarországi események ellenforradalmi jellegét hangsúlyozták.²⁶ Más kérdés, hogy az el nem küldött levelet Budapesten értelmezhetnék úgy is, mint a reformer szovjet vezetés bátorítását.²⁷

Mindez nem jelentette azt, hogy Gorbacsov ne tette volna szóvá a Pozsgay-bejelentést a kétoldalú találkozók is. Németh Miklós magyar miniszterelnökkel 1989. március 3-án, Moszkvában folytatott tárgyalásán felhánytorgatta, hogy „Pozsgay kijelentéseiben vannak szélsőségek. Az 1956-os események kezdetét valóban népi elégedetlenség jellemezte. Azután azonban az események eljutottak az ellenforradalomig, a vérontásig. Ezt nem lehet figyelmen kívül hagyni.” A felvetést Németh Miklós miniszterelnök elkente azzal, hogy a legfontosabb, ne okozzon a kérdés szakadást a társadalomban.²⁸

Gorbacsov 1956 témájára visszatért a Grósz Károly MSZMP főtítkárral 1989. március 23-24, Moszkvában megtartott találkozón is. Itt csak látszólag bizonyult engedékenynek, amikor kijelentette, hogy „1956 megítélésében Önöknek kell döntenie”, valójában az 1968-as prágai

²⁴ Jacques Lévesque id. mű 150. old.

²⁵ MTI, 1989. május 12.

²⁶ Jacques Lévesque: 1989 – Egy birodalom végjátéka, Aula, 2001, 127. old.

²⁷ Uo.

²⁸ Jegyzőkönyv Mihail Gorbacsov és Németh Miklós 1989. március 3-i moszkvai találkozójáról, In.: Gorbacsov tárgyalásai magyar vezetőkkel id. mű 158. old.

tavaszi felemlegetésével, amikor ellenforradalomnak nevezte a csehszlovákiai eseményeket, burkoltan ítéletet mondott 1956-ról is.

Kevésbé nyílt állásfoglalásának az is oka lehetett, hogy tisztában volt Grósz keményebb pozíciójával, s nem is csalódott, amikor az MSZMP főtitkára hangsúlyozta, hogy 1956 megítélésében az MSZMP 1956. decemberi állásfoglalásához ragaszkodik. Gorbacsov egyetértett ezzel, miközben újra elmondta, hogy ma ki kell zárni a szocialista országok belügyeibe való külső beavatkozás megisméltetésének a lehetőségét.²⁹

A Szovjetunióban 1956 megítélésében nem mindenki tudott lépést tartani a magyarországi változások tempójával, 1989 nyarán az SZKP KB súlyos szemrehányásban részesítette L. Jagodovszkijt, a Bogomolov-intézet igazgatóhelyettesét, amiért egy japán lapnak adott nyilatkozatában „történelmi hibának” minősítette az 1956-os szovjet katonai beavatkozást. Ugyancsak bírálták a Bogomolov-intézet egy másik kutatóját, J. Ambarcumovot, aki a Moszkovszkije Novosztyiban „Nagy Imre áldozathozataláról” értekezett, bírálva nagy Imre hitszegő elfogását, majd kivégzését. Ambarcumov szerint „habár Nagy Imrét budapesti bíróság ítélte el, vitathatatlanul a mi bűnünk, az akkori vezetőnk, Hruscsov bűne”.³⁰ Az orosz külügyminisztérium magyar részlege javasolta a lap szerkesztőségének, hogy a magyar nyelvű kiadásban ezt a cikket ne szerepeltessék.³¹

Figyelemreméltó, hogy az Egyesült Államok ekkor mérséklő szerepet játszott a folyamatokban, azaz a fontolva haladás híve volt. Erőteljes támogatást, de ugyanakkor óvatosságra intést képviselt ebben az időszakban George Bush magyarországi látogatása, aki júliusban Magyarországra (előtte pedig Lengyelországba) látogatott. Bush útja betetőződése volt annak a politikának, amelyet még hivatalba lépése előtt alakítottak ki, s melynek főbb elemeivel 1989 januárjában Moszkvába küldték tárgyalni Henry Kissinger nagytekintélyű amerikai külpolitikus. Bush akkori levelében Kelet-Közép-Európa lassú átalakítását javasolta Gorbacsovnak, miközben felhívta a német nacionalizmus veszélyeire is a figyelmet, s a szovjet erő alkalmazásának hiánya esetén felajánlotta, hogy az Egyesült Államok sem gyorsítja fel a folyamatokat.³²

²⁹ Jelentés az MSZMP PB-nak GrószKároly 1989. március 23-24-i moszkvai látogatásáról uo. 179-180. old.

³⁰ Rendszerváltozás Magyarországon 1989-1990. 56. old.

(Szerk.: Békés Csaba-Malcolm Byrne). Kronológia, bibliográfia, életrajzok. National Security Archive, Hidegháború-történelmi Kutatóközpont, 1956-os Intézet, Kézirat, 1999

³¹ MOL-XIX-J-1-j-1989-145-10-001245/2 (83)

³² Jacques Lévesque id. mű 100 old.

Orbán Viktornak a Nagy Imre újratemetésén elmondott beszédére – melyben, mint a FIDESZ egyik vezetője követelte azonnali tárgyalások megkezdését a szovjet csapatok haladéktalan magyarországi kivonásáról - hivatalos moszkvai reagálás nem történt. Reagált viszont Orbán beszédére Vlagyimir Sztukalin szovjet nagykövet, aki június 21-i sajtótájékoztatóján kérdésre válaszolva elmondta: nem kerültek el a figyelmüket a Nagy Imre újratemetésén elmondott egyes beszédek szovjetellenes hangjai, illetve a temetést megelőző napon a szovjet nagykövetség előtt tartott demonstráció. Hozzátette, ezek a vélemények nem tükrözik sem a hivatalos magyar vezetés álláspontját, sem a társadalom véleményét.³³

A szovjet sajtó az 1956-os magyarországi „események” átértékeléséről, Nagy Imre és sorstársainak újratemetéséről általában meglehetősen visszafogottan és hűvös mértéktartással tudósított. A hivatalos szovjet álláspont ugyanis több ponton eltért a magyar vezetés értékelésétől. Mivel még a látszatát is el akarták kerülni a beavatkozásnak, ezért inkább elhallgatták a történéseket. Ezt azért is tehették meg könnyen, mivel a szovjet lakosságot 1956-nál sokkal jobban izgatta az 1968-as prágai, majd az 1979-es afganisztáni beavatkozás. A magyarországi eseményekről kialakult hivatalos álláspontot ekkor leginkább V. Muszatovnak a *Novoje Vremja* 24. számában megjelent cikke képviselte. (A cikket Valerij Leonyidov néven publikálták, de Muszatov vezetésével egy egész szerzői kollektíva állt a cikk mögött. Muszatov teljes neve Valerij Leonyidovics Muszatov.)³⁴ A cikk sem a népfelkelés, sem a forradalom elevezést nem tudta elfogadni, s Nagy Imre személyét is rendkívül árnyaltan, tévedéseivel, hibáival együtt ábrázolja.³⁵ Még keményebben fogalmazott Vlagyimir Semjanyenko, a Szovjetunió Európai Gazdasági Közösségéhez akkreditált nagykövete, aki a *Le Soir*-nak nyilatkozva elmondta: az 1956-os és 1968-as szovjet fellépésnek megvolt a törvényes alapja. Igaz, hozzátette: reméli, hogy ezek a beavatkozások nem ismétlődnek meg.³⁶ Októberben a *Vojenno-izstoricseskij Zsurnalban* Lascsenko hadseregtábornok - aki 1956-ban a székesfehérvári különleges hadtest parancsnoka volt – 1956-ot ellenforradalomnak, Nagy Imrét pedig árulónak nevezte, s a Nyugatot vádolta az egész esemény előkészítésével.³⁷

³³ MTI, 1989. június 21.

³⁴ MOL-XIX-J-1-j-1989-145-8-003060 (86)

³⁵ *Novoje Vremja*, 1989. 24. sz.

³⁶ *Rendszerváltozás Magyarországon 1989-1990.* id. mű: 37. old.

³⁷ Uo. 68. old.

A Szovjetunióban sem vélekedett azonban mindenki így. Alekszandr Bovin, az Izvesztyija kommentátora február 12-én egy tv-adásban hangsúlyozta, hogy célszerű lenne átgondolni az 1956-os magyarországi és az 1968-as csehszlovákiai katonai akciók megítélését.³⁸

1956 ügyében megnyilvánultak a magyarországi pártok is. Augusztus 18-án az SZDSZ vezetői Mihail Gorbacsovhoz intézett levelükben kérték a Legfelsőbb Tanács elnökét, hogy a szovjet állam vezetése hivatalosan ítélje el a nemzetközi jogot sértő 1956-os 1968-os intervenciókat.³⁹

Meglehetősen széleskörűen számolt be viszont a szovjet sajtó a június 16-i újratemetés előzményeiről, s magáról a gyászszertartásról, illetve az azokon elhangzott szovjetellenes kijelentésekről. A TASZSZ június 20-án, a külföldnek szóló adásokban élesen bírálta Nagy Imre újratemetését. Alekszandr Kondrasov kommentárját a szovjet külügyi szóvivő, G. Geraszimov ugyanakkor saját véleménynek aposztrofálta. Ennek a véleménynek az ellenkezőjével is találkozhattunk: a Memorial történelmi-politikai kérdésekkel foglalkozó alternatív szervezet június 16-án Nagy Imréék és az 1956-62. közötti politikai perek áldozatai iránt fejezték ki szolidaritásukat.⁴⁰

A szovjet vezetés Magyarország vonatkozásában ebben az időszakban még továbbra is az MSZMP vezető politikusaival tartotta a kapcsolatot, nem nagyon kereste a reformszárnyal az együttműködést. Az MSZMP-ben pedig a Grósz-féle vezetés ügyelt arra, hogy a Pozsgay-féle szárny ne tarthasson közvetlen kapcsolatot Gorbacsovékkel. A reformerek a kiutazó magyar pártküldöttségekből rendre kimaradtak, s akkor sem válogatták be őket a magyar delegáció tagjai közé, ha hozzánk látogatott magas rangú szovjet delegáció. Egyike a véletlen közvetlen találkozóknak az volt, amikor az Olasz Kommunista Párt kongresszusára Rómába utazott Pozsgay szűk körben, a szovjet nagykövetségen tárgyalhatott Alekszandr Jakovlevvel, a gorbacsovi vezetés meghatározó tagjával, gyakorlatilag második emberével. A vacsorára 1989. március 21-én került sor. Igaz, a találkozó Pozsgay számára kiábrándulással végződött, hiszen Jakovlev Gorbacsovnak azt az üzenetét hozta, hogy mindenben Grószot kell támogatni.⁴¹ A szovjet vezetés magatartása arra ösztönözte Pozsgayékat, hogy ne hajtsanak végre radikális lépéseket, s az MSZMP-n belül vigyék végig a reformfolyamatot. Szűrös

³⁸ Uo. 38. old

³⁹ Uo. 61. old.

⁴⁰ MOL-XIX-J-1-j-1989-145-8-003060 (86)

⁴¹ Bába I. id. mű, 71. old.

Mátyás MSZMP KB-titkár – elmondása szerint - a saját csatornáin keresztül szorgalmazott egy Gorbacsov-Pozsgay találkozót, de az végül is nem jött létre.⁴² Muszatov állítása szerint Pozsgay 1989. májusi moszkvai látogatásakor kifejezetten Grósz Károly kérésére maradt el a Gorbacsovval tervezett találkozó.⁴³

Kétséges, mennyire volt a szovjet vezetésnek naprakész, hiteles információja a magyarországi helyzetről. Mindenesetre az ekkori szovjet vezetés még mindig a szocializmus megreformálásában gondolkodott, s úgy ítélték meg, hogy Magyarországon Grósz Károly ezt a vonalat viszi, őt érdemes támogatni. Az 1989 júliusában Budapestre látogatott Sevardnadze külügyminiszter ezért is jelentette ki bizalmas körben, hogy az MSZMP vezetői tegyenek meg mindent a párt pozícióinak megőrzése érdekében. Lévesque Szokai Imrével folytatott beszélgetésére hivatkozva írja: Sevardnadze egyben kérte a magyar vezetőktől, hogy Moszkva beleegyezése nélkül semmilyen egyezményt ne kössenek nyugati integrációs intézményekkel, beleértve az Európai Gazdasági Közösségeket és a NATO-t is.⁴⁴

A szovjetunióbeli magyarság sorsának alakulása sajátos fokmérője volt a magyar-szovjet kapcsolatoknak. Kárpátalján (szovjet közigazgatásilag: Zakarpatszka Oblaszty), ahol a peresztrojka politikája biztosította nagyobb szabadság elérte a helybeli magyarokat is, az ottani értelmiség kezdeményezésére, Fodó Sándor vezetésével 1989. február 26-án megalakult a Szovjetunióbeli Magyarok Kulturális Szövetsége.⁴⁵ A szervezetet – mely az ukrainai nemzetiségek első, nevében kulturális, valójában politikai tömörülése volt - később Kárpátaljai Magyarok Kulturális Szövetsége néven jegyezték be, jóllehet az SZKP helyi tisztségviselői igyekeztek rábeszélni a magyarokat, hogy inkább a lengyel példát, azaz baráti társaság alapítását kövessék.⁴⁶ A szervezet viharos gyorsaságú kiépülése, a helyi részlegek villámgyors megalakulása azt jelezte, hogy a magyar lakosság körében elementáris igény volt a szervezet létrejöttére.⁴⁷ A konzervatív kárpátaljai kommunista vezetés nem könnyen ment bele a KMKSZ bejegyzésébe, hónapokig kifogást keresett arra vonatkozóan, hogy miért tagadja meg a regisztrálást. Az SZKP megyei titkára 1989 májusában még azzal érvelt, hogy a KMKSZ alternatív, a párttal szembenálló csoportosulásnak tekinthető. Ennek az szolgálhatott alapul, hogy Scserbickij, az ukrán kommunisták első embere a tbiliszi és a baltikumi

⁴² Uo. 13. old.

⁴³ Jacques Lévesque id. mű 131. old.

⁴⁴ Uo. 138. old.

⁴⁵ MOL-XIX-J-1-j-1989-145-7-001260 (86)

⁴⁶ MOL-XIX-J-1-j-1989-145-7-001955 (86)

⁴⁷ Uo.

veszélyekre hivatkozva az ellenzéki szervezetekkel szembeni hatékonyabb fellépésre szólította fel a pártot.⁴⁸ Ebből fakadóan nagy nehézségekbe ütköztek a sztálinizmus áldozataira emlékező gyűlések megszervezése és megtartása is, amit a helyi pártvezetés a legkülönbébb adminisztratív módszerekkel akadályozott.⁴⁹ Mindezen nehézségek ellenére a helyzet Kárpátalján is viharos tempóban változott, s 1989 őszén már az autonómia is a viták középpontjába került. Az ukrán pártvezetés azonban élesen ellenezte ezt, s Bandrovszkij, területi első titkár 1989 novemberében az autonómia felvetését külföldről érkező sugalmazással hozta összefüggésbe.⁵⁰

A változó helyzet megkívánta diplomáciai és konzuli jelenlétünk erősítését: 1989 őszén a Minisztertanács elé került az ungvári konzuli képviselet felállításának ügye. Az indoklás szerint hagyományos gazdasági, politikai, kulturális és nemzetiségi kapcsolataink bővülése, a Szovjetunióval a térségben lebonyolított személy- és árucseré-forgalom növekedése, s a Kárpátalján élő mintegy 200 ezres magyarság megkívánja a főkonzulátus felállítását.⁵¹

Hasonló szervezetet alakítottak 1989 elején az észtországi magyarok is: Tartuban létrejött a Munkácsy Mihály Kulturális Egyesület. Az észtországi magyarok nagyobb részét a Kárpátaljáról odavetődött magyarok alkották.⁵²

⁴⁸ MOL-XIX-J-1-j-1989-145-7001955/1 (86)

⁴⁹ MOL-XIX-J-1-j-1989-145-7,2-004329 (86)

⁵⁰ Uo.

⁵¹ MOL-XIX-J-1-j-1989-145-9-003726 (86)

⁵² MOL-XIX-J-1-j-1989-145-78, 27-00257 (86)

Докторские тезисы

**УНИВЕРСИТЕТ ИМЕНИ ЛОРАНДА ЭТВЁША
ИСТОРИКО-ФИЛОЛОГИЧЕСКИЙ ФАКУЛЬТЕТ**

**ИСТОРИЯ ВЕНГЕРСКО-РОССИЙСКИХ ОТНОШЕНИЙ
С НАЧАЛА ИЗМЕНЕНИЯ РЕЖИМА ДО
НОВОГО ТЫСЯЧИЛЕТИЯ (1989 – 2002)**

Эрнё Кешкенъ

2010

Содержание

Цель работы, концепция.....	3
Методика исследования, особенности.....	3
Гипотезы.....	5
Результат работы, обобщение диссертации, ответы на гипотезы.....	5
Используемая литература.....	7
Перечень публикаций.....	11
Отрывок из оконченной работы.....	13

Перечень докторских тезисов

1. Цель работы, концепция

В моем исследовании я рассматриваю формирование венгерско-российских (советских) отношений с конца 80-х и до начала 2000 годов, до конца деятельности правительства Орбана. Моей основополагающей целью было расправиться с ошибочными мнениями, сложившимися (сложенными) об этой эпохе, и обрисовать истинные движущие силы, формирующие отношения с обеих сторон, а также фактические действия и их реальный подтекст. В процессе работы я старался дать всеобъемлющую картину наших политических, экономических и культурных отношений в исследуемом периоде, чтобы, таким образом, доказать несостоятельность стереотипов, которые сформировались в нашем общественном сознании.

2. Методика исследования и ее особенности

В процессе подготовки работы я собрал необходимую специальную литературу, которую систематизировал, проанализировал, переработал и которой дал оценку. Мною проводились исследования в архиве Министерства Иностранных Дел и в Венгерском Государственном Архиве, а также в различных библиотеках. Я подготовил ряд интервью, точнее говоря, беседовал с людьми, знающими тему, с венгерскими и российскими личностями, с которыми мне удалось встретиться и которые, с точки зрения моей работы, играли определяющую роль в данной эпохе. Я с определенной долей критики отнесся к источникам, т.к. из-за не давности темы они были достаточно субъективны.

Одной из основных особенностей моего труда PhD является то, что я рассматриваю совсем близкую историческую эпоху, о которой, по моим данным, до сих пор не появилось всеобъемлющей работы. С одной стороны, из-за не давности темы еще не хватает надлежащего исторического взгляда, с другой стороны, мы должны иметь в виду и то, что большая часть влиятельных личностей, рассматриваемого периода, живы по сей день и участвуют в политике. С другой точки зрения, новизна темы и её необработанность может привлечь внимание к работе.

Другой особенностью исследования является то, что я с 1991 года являюсь участником, а потом, по меньшей мере, и форматором системы связей двух стран, как референт по Советскому Союзу, а затем по России, референт МИД, заместитель директора

департамента, директор департамента, позже как генеральный консул в Санкт-Петербурге, а потом - посол в Москве.

Помимо личных впечатлений и исторических фактов, я старался изучить всеобъемлющий подбор источников. Что касается венгерских источников, мною были просмотрены документы, относящиеся к исследуемой эпохе, в Венгерском Государственном Архиве, среди них – материалы, предоставленные архивом Министерства Иностранных Дел. Я подробно исследовал те материалы МИД, которые и сейчас находятся там, и которые еще не попали в разряд «архивных». Эти документы я мог изучить по отдельно полученному разрешению к исследованиям из МИД. Наряду с этим, я пользовался оценивающими и резюмирующими работами, написанными о периоде перемены системы и двухсторонних связях, изданными по данной теме на венгерском языке. Среди кип документации хочется выделить собрание документов, изданное под редакцией Магдольны Баратх и Яноша М. Райнера: «Переговоры Горбачева с венгерскими руководителями», которые содержат самые важные акты, касающиеся венгерско-советских отношений в период с 1985 по 1991 год, в равной мере, отобранные из трудов, находящихся в Фонде Горбачева и в ЦК ВСРП, а также среди документов МИД. В своей работе я отразил те отечественные мнения, которые остро критикуют официальную линию венгерской внешней политики, в первую очередь, точку зрения Института Русистики, который, прежде всего, критикует правостороннее правительство.

Формированию объективной картины способствовали личные беседы со значимыми современниками эпохи, начиная с Матяша Сюрёша, Имре Пожгаи до Гезы Котаи или Дюлы Тюрмера. К этому же относятся личные воспоминания, мемуары, которые раскрывают мотивацию отдельных действий.

Что касается российских источников, наряду с историческими оценками всеобъемлющего характера, я должен упомянуть о воспоминаниях, как о важном дополнении к моей работе, и еще о личных разговорах с известными действующими лицами, определяющими эпоху, с такими как: Борис Стукалин или Валерий Мусатов. Из этой группы выделяется до сих пор неопубликованные воспоминания Владимира Дорохина, который в 80-е годы участвовал почти на всех самых важных двусторонних встречах в качестве переводчика, а затем – советника.

Наконец, я с пользой использовал литературу на английском языке по исследуемой эпохе, прежде всего – всеобъемлющие резюме и воспоминания, основанные на московских впечатлениях. Я изложил свою классификацию периодов, которая не связана с переменной конкретных правительств в Венгрии, отдельно взятые периоды показывают независимые тенденции от деятельности правительств в данное время. По моему, нижеперечисленные очевидные периоды в наших двусторонних отношениях, в рамках исследуемой эпохи, можно разграничить следующим образом:

- 1989-1991: период распада, развала, конца, в котором из-за влияния горбачевской перестройки начали распадаться социалистические системы Центрально-Восточной Европы, а также союзнические структуры;
- 1991-1995: выстраивание, установление отношений нового типа, в которых Венгрия и Советский Союз, а затем и Россия на основе уважения, равенства и суверенитета переорганизовали свои связи и закрепили их рядом двусторонних договоров;
- 1995-1998: падение интереса, усиление международной напряженности, развитие двусторонних отношений отходит на второй план;
- 1998-2001: охлаждение, российский финансовый кризис 1998 года, далее - первый этап расширения НАТО, югославский кризис, повышение международной напряженности, и влияние всего вышеупомянутого на двусторонние отношения.
- с 2001 года – восстановление, период подъема в отношениях.

3. Гипотезы

В своей работе я хотел бы проследить реальность рассуждений о венгерско-советских (российских) отношениях, закрепившихся в сознании. После перемены политической системы, Венгрии был нанесен очень серьезный экономический ущерб, связанный с изменением рынка и с изменением ориентации внешней политики. В своем труде я хотел проанализировать, какое влияние оказал переход на конвертируемую валюту на внешнеэкономические отношения и конкретно на венгерско-советские (российские) связи; при каких обстоятельствах и по каким причинам венгерские продукты, прежде всего сельскохозяйственные, пропали с российского рынка; действительно ли отношения между руководством двух стран были плохие и т.д. Я намеривался исследовать обстоятельства и свершившийся, так называемый, выход с восточного рынка, перемену системы отношений двух стран. В процессе работы, мне бы хотелось доказать справедливость основных утверждений, сформированных в течение исследований:

1. Венгрия не «вышла» из, так называемого, советского рынка, потерю ею рынка, в первую очередь, не следует рассматривать как негативное намерение венгерского правительства, прежде всего, это произошло из-за хаотичных советских условий, Советский Союз стал неплатежеспособным, а у Венгрии не было экономических возможностей финансировать недостаток советской неуплаты.
2. Венгерская политика в данных условиях, по сравнению со своими восточно-европейскими партнерами, прежде всего, по сравнению с вышеградскими странами в принципе сумела создать самые лучшие политические отношения с Российской Федерацией, в результате этого, Венгрия в известной мере могла решать большинство двусторонних вопросов с Россией самым благоприятным образом.
3. Охлаждение двусторонних отношений во второй половине 90-х годов в основном является результатом внешних международных (первый этап расширения НАТО, югославский кризис) и российских последствий (финансовый кризис в августе 1998 года), а не намерением венгерского гражданского правительства.

4. Результат работы, обобщение диссертации, ответы на гипотезы

В своей работе я обрисовал главные характерные черты венгерско-советских (российских) отношений, особенности их тыльной стороны со второй половины 80-х годов до начала 2000-х годов. Таким образом, я первым попытался суммировать историю двусторонних связей в 90-е годы. Мой труд был всеобъемлющим, ведь, наряду с формированием наших политических отношений, я уделил значительное внимание формированию наших экономических и культурных связей.

Мною были проанализированы те благоприятные международные обстоятельства (перестройка в Советском Союзе, потепление отношений), благодаря которым, Венгрии представилась возможность преобразовать свои прежние внешнеполитические связи сначала постепенно, а с конца 80-х годов уже быстрее.

Я четко показал самые главные элементы венгерско-советской (российской) системы отношений, периоды и области их видоизменения, самые главные события в областях политики, экономики и культуры, произошедшие с 1989 по 2000-е годы. В тоже время, мною были раскрыты те относительные выгоды, которые мы приобрели по сравнению с соседними странами в процессе установления двусторонних отношений нового типа.

По моей оценке, мне удалось ответить на основные вопросы, затронутые в работе. Помоему, я с помощью аргументов и убедительных материалов обосновал нижеследующие гипотезы:

1. Венгрия не выбыла с восточного рынка, потеря рынка во время изменения системы была закономерна, прежде всего, из-за распада советского рынка, а не из-за намерения Венгрии оставить рынок.

2. Венгрия после перемены системы поставила венгерско-российские отношения на новые демократические равные основы, первой среди стран Центрально-Восточной Европы заключила основной договор и выстроила юридически-договорную базу с Россией, до некоторой степени, самые выгодные договора были заключены относительно вывода войск и по вопросам материальной отчетности, связанной с выводом, а также по факту долга. Венгрия определенно поддерживала хорошие политические и личные отношения с российским руководством.

3. Наши, все более охлаждающиеся, политические отношения в конце 90-х годов не следует списывать за счет двусторонних, прежде всего, это результат различных международных, политических взаимодействий (наше членство в НАТО, югославский кризис, внутри этого – бомбардировка НАТО Югославии, приостановление российско-белорусского гуманитарного транспорта, нарушившего эмбарго ООН и т.д.).

Венгерско-российские отношения после периода обновления и упорядочивания в начале 90-х годов, с середины 90-х постепенно охлаждались, потом в конце данного десятилетия, в первую очередь, из-за международных вопросов обострились. Наша

система двусторонних связей с начала 2000-х годов, с 2001 года начала опять развиваться. Развитие достигло высшей степени из-за действий венгерского правительства, заступившего в должность в 2002 году.

Я убежден, что мой труд резюмирует важнейшие аргументы в необходимости развития венгерско-российских связей и доказывает необходимость стратегического сотрудничества двух стран. Венгрия, как член НАТО и ЕС, и как часть Запада, в будущем будет играть важную роль, наряду с развитием двусторонних отношений, в приближении России к западным интеграционным организациям и, вместе с этим, сможет способствовать развитию цивилизованного сотрудничества ЕС, России и США, выработать ответы на общие вызовы.

5. Используемая литература

ЛИТЕРАТУРА, ИСПОЛЬЗУЕМАЯ НА ВЕНГЕРСКОМ ЯЗЫКЕ

Олбрайт, Мадлен: Госпожа госсекретарь. Мемуары Мадлен Олбрайт. Издательство Геопен, 2004

Йожеф Анталл: Модель и истина I-II. Типография Атенаэум, Будапешт, 1994

Парламентские беседы Йожефа Анталла, 1990-1993. Типография Атенэум, Будапешт 1994

Магдольна Баратх, Янош М. Райнер (ред.): Переговоры Горбачева с венгерскими руководителями Будапешт, 2000. Институт 1956 года.

Иван Баба: Мирный переход. Материалы по изучению системы. Институт Демократических Перемен, Издательство Аргументум, 2007

Чаба Бекеш: Из Европы в Европу. Венгрия в перекрестном огне конфликтов, 1945-1990. Издательство Гондолат, Будапешт, 2004

Чаба Бекеш – Байн Малколм (ред.): Перемена системы в Венгрии 1989-1990. Хронология, библиография, биографии. National Security Archive, Центр Исследований Истории Холодной войны, Институт 1956 года, Рукопись, 1999

Борис Ельцин: Против течения. Иллюстрированные Книги, 1991

Борис Ельцин: Ночные пометки в дневнике. Издательство Ульпиус-хаз, 2001

Андраш Дзак: Советский Союз. In.: *Политические системы Европы*. (Под редакцией Йозефа Кардоша и Ирен Шиманди.) Издательство Осирис, Будапешт, 2002, стр. 839-851.

Андраш Дзак – Габор Лагзи: *Россия*. In.: *Политические системы Европы*. (Под редакцией Йозефа Кардоша и Ирен Шиманди.) Издательство Осирис, Будапешт, 2002, стр.667-687.

Лайош Фюр.: Последние дни Варшавского Договора венгерским взглядом. Будапешт, Издательство Каирос, 1997

Ф. Газдаг – Л.Й. Кишш.: Венгерская внешняя политика XX века. Исследования. Издательство Зрини, Будапешт, 2004

Дюла Хорн: Столбы, Книги Зенит, 1999

Дюла Хорн: Эти 90-е годы... Издательство Кошут, 1999

Г. Есенски – К. Капронца – С. Биернацки (ред.): Йозеф Анталл – политик на европейском пути, Издательство Мундаш Венгерского Университета, Будапешт, 2006

Эрнё Кемечеи: Российский конец тысячелетия. Хатодик Шип, 1992

Петер Кенез: История Советского Союза от начала до распада. Издательство Аккорд, Будапешт, 2008

Пол Хлебников: Крестный отец Кремля, или история разграбления России. Тиара, 2001

Илона Кишш (ред.) Доктрины и альтернативы, Российское мышление во внешней политике: 1992-98. Будапешт COLPI, 1998

Тамаш Краус (ред.): Альтернативы экономической политики Ельцина. Советские Брошюры VI. Венгерский Институт Русистики, Будапешт, 1992

Статистический альманах внешней торговли, 1990-2004

Й. Левеск: 1989 – Заключительная игра империи. Освобождение Советского Союза и Восточной Европы, Аула 2001

Жужа Лудвиг: Внешняя торговля России – действительно ли история успеха переходного периода? МТА VKI, 1998.

Жужа Лудвиг: Россия до и после кризиса МТА VKI, 1999.

Эндре Маринович: 1315 дней. Дневник Йожефа Анталла, Издательство Игхайлат, Будапешт, 2003

Д. Нановски (ред.) [1995]: Россия 1995. Будапешт, Фонд им. Ласло Телеки.

А. Пап: Владимир Путин. Немец в Кремле. Олма-Пресс, Москва, 2003

З. Рипп: Перемена системы в Венгрии, 1987-1990. Издательство Напвилаг, Будапешт, 2006

Л. Шишелина - Ф. Газдаг (ред.): Россия и Европа. Геополитический набор тезисов, Зрини, 2003.

Анна-Лакош С. Кострич Вади Янош-Ниметни Карола-Соош Т.-Ласло Дёрдь Варга (ред.): Протоколы 1989 г. ЦК ВСРП 1-2 том, Венгерский Государственный Архив, Будапешт 1993

Г. Штиер: Загадка Путина. Издательство Корона, Будапешт, 2000

Золтан С. Биро [1999]: Россия и Центрально-Восточная Европа на стыке тысячелетия. Будапешт, Венгерский Атлантический Совет, стр. 89-139.

Золтан С. Биро: Возвращение России, Постсоветские брошюры XVII., Руссика Панноникана, 2008

Акош Силади: Стар Борис и царевичи. Хеликон, 2000

Дюла Свак (ред.) Двенадцать событий венгерско-российских отношений. Центр Русистики при Университете им. Этвёша Лоранда, Будапешт, 2005

П. Траскотт: Дорога Путина, Издательство Панем-Графо, Будапешт, 2005

Сергей Волотов: Формирование венгерско-российских внешнеторговых отношений с 90-х годов до 2002 года. Будапешт, 2003. Рукопись. Будапештский Государственный Экономический Университет.

Ч. Вейнер: Российская экономика в начале XXI века. МТА VGKI. Кихивашок. 2004. стр. 174.

ЛИТЕРАТУРА, ИСПОЛЮЗУЕМАЯ НА РУССКОМ ЯЗЫКЕ

Арбагов, Алексей Г.: Россия: в поисках стратегии безопасности, Москва, Наука, 1996

Борцов, Ю.: Владимир Путин. Феникс. Москва, Ростов-на-Дону, 2001

Внешняя политика и безопасность современной России 1991-2002. I-IV. Москва, РОССПЕН, 2002

Геворкян, Н. – Тимакова Н. – Колесников А.: От первого лица. Разговоры с Владимиром Путиным. Вагриус, Москва, 2000

Горбачев, М.: Жизнь и реформы, 1-2. Новости, Москва, 1995

Иванов И.С.: Новая российская дипломатия. Десять лет внешней политики страны [Az új orosz diplomácia. Az ország külpolitikájának tíz éve]. Москва, ОЛМА-ПРЕСС, 2002, стр. 384.

Костиков, В.: Рос президентом, Вагриус, Москва, 1997

Краус Т. (редактор серии): Ельцинщина. Венгерский Институт Русистики Будапешт, 1993

Мигранян, А.: Россия в поисках идентичности. Москва, Международные отношения, 1997

Мусатов, В.Л.: Россия и Восточная Европа, Связь Времен, УРСС, Москва, 2008

Россия и Центральная Европа в новых геополитических реальностях. V. Международная конференция, Москва, 29-30 мая 2003 г.

Шишелина, Л.Н.: Европейский Союз и Восточная Европа, Москва, 2005.

Соловьев, Владимир – Клепикова, Елена: Борис Ельцин. Вагриус, Москва, 1992

Фалин, В.: Конфликты в Кремле. Центрполиграф, Москва, 2000

Шахназаров, Г.: Цена свободы. Реформация Горбачева глазами его помощника, Россия, Зевс, Москва, 1993

Черняев, А.: 1991 год. Дневник помощника президента СССР. Москва, Издательство «Республика», 1997

ЛИТЕРАТУРА, ИСПОЛЬЗУЕМАЯ НА АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

Beschloss, Michael R.- Talbott, Strobe: At the Highest Levels. The Inside Story of the End of the Cold War.
Little, Brown and Company, London, 1993

Bill Clinton: My life, Alfred A. Knopf, New York, 2004

Hutchings, Robert L.: American Diplomacy and the End of the Cold War. An Insider's Account of U.S. Policy in Europe, 1989-1992.

The Woodrow Wilson Center press? Washington D.C., The Johns Hopkins University Press, Baltimore and London

Matlock, Jack F., Jr.: Autopsy on an Empire: The American Ambassador's Account of the Collapse of the Soviet Union.
Cambridge, Ma.: Harvard University Press, 1995

6. Список публикаций

Некоторые вопросы советско-американских отношений
Выдающиеся труды XVII ОТДК I том
Министерство Культуры, Институт Устройства Науки и Информатики, 1985

Некоторые вопросы советско-американских отношений (1968 -1972)
Справочник, 1986/5. номер

Перестройка и агрикультура I-II
Агротехник, 1988 май, июнь

По направлению к новой партии в Советском Союзе?
Новый Форум, 10 ноября 1989.

Люди ещё боятся
Интервью с Сергеем Скрипниковым, руководителем Комитета Иностраннных Дел
Демократического Союза
Мир, 1989, 16 ноября

Объединятся ли оппозиционные организации в Советском Союзе?
Венгерский Форум, 18 ноября, 1989.

Оппозиционные организации Советского Союза
Сегодня-Завтра, 23 ноября, 1989.

На Востоке ситуация неизменна
Интервью с Валерием Сендеровым, одним из лидеров Союза Народного Труда
Мир, 11 января, 1990.

Возрождение советской социал-демократии
Социал-демократическая Нипсава, 1990/1.

Советская либерал – демократическая оппозиция
Ринг, 28 февраля 1990.

Что хотят эстонцы? Разговор в Будапеште с Тривими Веллисте, председателем
Комитета Иностраннных Дел Эстонского Конгресса
Кредит 1990/14. номер, Эрнё Кешкень/Иштван Тот

Российский конец тысячелетия. От неформальных движений до политических партий
(под именем Эрнё Кешкень)
Хатодик Шип, 1992

«Неформальные» формации в Советском Союзе
Общественный Обзор 1991/3. номер

История советско-американских отношений в 70-е годы
ELTE ВТК 1994, Докторская диссертация

О расширении восточных рынков
Доклад в Центрально-Восточно-европейском отделе ВСП, 19 ноября 2002.
In.: Венгрия и венгерский народ в новой Центральной и Восточной Европе
Будапешт, 2003

Европейский Союз и Россия
Доклад на встрече Молодых Политологов 3.
Будапешт, Клуб Кошут, 29 марта 2003.

Россия и Европейский Союз
Доклад в Летнем Лагере Фиполит, Народный институт Лакителека, 28 июля 2003.

Венгерско-российские отношения после изменения политических систем
In.: Россия и Центральная Европа в новых геополитических реальностях
Российская Академия Наук Институт Европы, Фонд Исторической Перспективы
Москва, 2007

Восточная политика правительства Анталла (особенно в отношении Советского Союза,
России и Украины)

Ип.: Дердь Майтени – Чаба Сабо: Перемена системы и эпоха Кадара. Перспективы и сближения стр. 163-183.
Исторический Архив Службы Государственной Безопасности, Издательство Кошут, 2008

Дунай в международных соглашениях
Доклад на конференции «Судоходность Дуная» в Центре Обществоведения ВАН, 25 апреля 2008.

Новая восточная политика Венгрии после распада Советского Союза
Доклад в Колледже им. Мандоки Конкур, Лакителек 21 сентября 2008.

Россия и Центральная Европа
Ип.: Россия и Центральная Европа в геополитических реальностях
Российская Академия Наук, Институт Европы, Фонд Исторической Перспективы
Москва, 2009

События, предшествующие изменению режима в Венгрии, и изменения в Советском Союзе в конце 1980-х годов¹

В 80-е годы в Венгрии – естественно только в рамках данного режима – наблюдалась постепенная модификация во внешней политике и в политике безопасности, которая показывала стремления к независимости и начала приспосабливаться к многополярному миру. Это проявилось в присоединении Венгрии к некоторым западным организациям (Всемирному Банку, IMF – 1982), в налаживании связей с Европейским Экономическим Союзом и даже в использовании новой терминологии (интерпенденция, европейские ценности и интересы, экономические санкции, психоз отстающих и т.д.)² Вследствие этого, венгерская внешняя политика в конце 80-х годов стала «релятивно независимой», и поэтому наша страна получила возможность сыграть роль моста между Востоком и Западом.³

Этот процесс, во второй половине 80-х годов, параллельно с ослаблением политического режима, стал прогрессировать и проявляться во многих областях: в налаживании дипломатических контактов с Израилем и Южной Кореей в 1988 году, в создании в 1989 году в Будапеште Quadragonale, в заявке на членство в Евросоюз, в налаживании связей с Северо-Атлантической Ассамблеей, в открытии венгерско - австрийской границы в сентябре 1989 года и т.д.

Что касается Советского Союза, правительство Кадара сперва скептически отнеслось к действиям горбачевского руководства и сначала подчеркивало, что мы уже перешагнули через эти реформы⁴, но параллельно с углублением кризиса в Венгрии, венгерское руководство стало более открытым в отношении советских реформ. В знак этого, приумножились встречи в верхах: Янош Кадар, первый секретарь ВСРП, в сентябре 1985 года в Москве встретился с советским руководством, в первую очередь, с Михаилом Горбачевым, главным секретарем ЦК КПСС, а премьер-министр Карой Грос в июле и в октябре 1987 года вёл переговоры с советским премьер-министром Николаем Рыжковым.⁵

1. Данная работа является составляющей частью пока неопубликованного более глобального исследования. Автор – дипломат, бывший генеральный консул в Санкт-Петербурге, затем – посол в Москве

2. Киш Й. Ласло: От кадаризма до членства в Евро-Союзе: метаморфозы венгерской внешней политики. In.: Внешняя политика Венгрии в XX веке. Ред.: Газдаг Ференц и Киш Й. Ласло, Издательство Zrinvi, Будапешт, 2004

3. Бикеш Чаба: Венгерская внешняя политика в режиме советского союзничества, 1968-1989. In.: Внешняя политика Венгрии в XX веке, цитата

4. Рапп Золтан: Изменения режима в Венгрии, 1987-1990. Издательство Napvilág, Будапешт, 2006, 24. стр.

5. MOL-XIX-J-1-j-1988-145-10-00623

Среди лидеров социалистических стран восточно-центральной Европы, Горбачев симпатизировал только Кадару и Ярузельскому.⁶ По мнению Черняева, Горбачев «глубоко уважал Яноша Кадара».⁷ По западным оценкам, советский лидер тоже оценил те реформы и результаты, которых достигла Венгрия.⁸ Вместе с тем, посткадровским социалистическим руководством удовлетворены не были, во время визита Гроса в июле 1988 года в Москву, советское руководство охарактеризовало его как превосходного технократа, а не как настоящего политика.⁹

С укреплением венгерских оппозиционных организаций и становлением более свободной прессы, стали появляться все более критичные отзывы, касающиеся Советского Союза, это было отмечено советским средним руководством. В конце 1988 года В. Мусатов, заместитель Международного Отдела ЦК СКП, «дружественно» предупредил венгерского посла в Москве Шандора Райнаи, что в том случае, если не прекратятся заявления обвиняющие Москву во всём негативном, Советский Союз предьявит протест в официальной форме.¹⁰

Венгрия до 1990-х годов, как во всех тогдашних социалистических странах, в которых присутствовали советские войска, ни в политическом, ни в военном смысле не была независимой страной. В тоже время, пользуясь мелким правом на свободу, венгерский политический режим старался расширить свои возможности в данных рамках и ослабить их влияние. Венгерская экономика, в период изменения режима, полностью находилась в одном ряду с социалистической мировой экономикой, участвовала в так называемом международном социалистическом разделении труда, и её экономика была подчинена этому. С 80-х годов, расширяя экономические границы, были предприняты некоторые шаги в интересах того, чтобы сломать экономическую зависимость – членство IMF, присоединение к Международному Валютному Фонду – но эти шаги, в основном, не повлияли на снятие социалистических «оков». Венгрия постоянно находилась в балансирующем состоянии.¹¹ Мы не должны забывать о том, что до 1991-го года на территории Венгрии располагались советские войска, таким образом, сохранялась возможность советской военной интервенции, весящей Домокловым мечем над венгерским политическим строем, несмотря на постепенное вытеснение доктрины Брежнева и обостряющиеся внутренние проблемы Советского Союза. И только в 1991 году окончательно было принято решение о выводе советских войск.

6. См. Горбачев, М.: Жизнь и реформы. Книга 1-2. Новости, Москва, 1995

7. Черняев, А.: Шесть лет с Горбачевым. По дневниковым записям. Прогресс-Культура, Москва, 1993, 82. стр.

8. См. Жак Левекс: 1989 – Заключительная игра империи, Аура, Будапешт, 2001

9. Шахназаров, Г.: Цена свободы. Реформация Горбачева глазами его помощника. Россика, Зевс, Москва, 1993, стр. 111

10. MOL-XIX-J-1j-1990-145-10-004752 (95)

11. Анализ венгерско-советских отношений Кадаровского режима см. Б. Желицки: Кадаровский контекст Советско-венгерских отношений, 1957-1988, Россия и современный мир 2006/1.

Несмотря на обострения экономического кризиса и благодаря благоприятному формированию международных условий, возможности венгерской политической

деятельности постепенно улучшились, но настоящим прорывом были первые свободные парламентские выборы, а также политика ново сформированного венгерского правительства.

Во второй половине 80-х годов, ближе к 90-м, венгерское реформаторское политическое руководство, освободившееся от Кадара, постепенно беря власть в свои руки и продолжая осторожное балансирование, в пол оборота повернувшись в сторону Москвы, попробовало воспользоваться появившимися возможностями, предоставленными политикой. В Советском Союзе в это время правительство Горбачева уже завершило ускорение общественно-экономических процессов, а также реформ под знаком гласности, и даже после января 1987 года казалось, что процесс, объявленный как период перестройки, исчерпал себя, и кризис режима усугублялся все больше.

Естественно, венгерская политическая зависимость, до появления нового режима, менялась медленно, реформаторское политическое руководство ВСРП не только сохраняло вид политического партнера в период переговоров во время частых визитов в Москву, но и наряду с этим, пыталось снова и снова прощупать свои возможности в данной сфере, а с другой стороны, пыталось найти политическую поддержку во внутренних разногласиях.¹² Венгерская политическая элита, находящаяся еще во власти, - также как и ее московские партнеры, руководство СКП – представляла будущее в рамках режима и попробовала реформировать социализм, т.е. размышляла только в рамках изменения модели до 1989 года, когда ситуация менялась с каждым месяцем, и главенствующая элита старалась следовать изменениям. До 1989 года мысль об изменении режима появлялась только у укрепляющейся венгерской оппозиции. Распад Советского Союза до 1991 года не могли предвидеть даже самые провидящие предсказатели.

Венгерское политическое руководство постоянно тестировало советских, проверяло, как далеко можно зайти по пути независимости, где находятся границы терпения горбачевской политики. Таким, например, был доклад Имре Пожгаи в октябре 1989 года, в котором он заявил, что на западной границе будет приостановлено техническое закрытие. Советское руководство, занятое своими нарастающими внутренними проблемами, не реагировало на венгерский шаг.¹³ Другой международный пример: перед налаживанием дипломатических отношений и Израилем, Миклош Нимет, находящийся в Москве, доложил об этом намерение Горбачеву и завуалировано просил разрешения на этот дипломатический шаг.¹⁴

12. См.: Переговоры Горбачева с венгерскими руководителями Ред.: Барат Магдольна и Райнер М. Янош, Будапешт 2000, Институт 1956 года

13. Баба Иван: Мирный переход. Институт Демократического Преобразования, Издательство Argumentum, 2007, Будапешт, стр. 64.

14. Протокол встречи Михаила Горбачева и Миклоша Нимета 3 марта 1989 года в Москве In.: Переговоры Горбачева с венгерскими руководителями см. цитата стр. 166.

Советский лидер не возражал. Венгерское политическое руководство не рассчитывало на приближающийся распад Советского Союза, оно могло только предположить, что реформаторское правление Горбачева падет и произойдет консервативный переворот, например, под управлением Лигачева.¹⁵

Прямо перед 1990-м годом, который изменил режим, венгерское политическое руководство думало, что Венгрия сможет сыграть роль моста в восточно-западных отношениях. Так, в июле 1989 года на переговорах в Москве Режо Нерш изложил Горбачеву, интересовавшемуся тем, какое направление выберет Венгрия: мы не сможем осуществить наши задачи в отношениях между социалистическими партнерами, если не будем развивать контакты с капиталистической экономикой. Поэтому, мы размышляем в рамках двурыночной концепции, и для этого имеется народная поддержка на Родине.¹⁶

В начале 1989 года советское руководство – наблюдая нарастающие изменения – хотело иметь общее представление о том, какое направление получит развитие восточно-европейских стран, какие альтернативы можно предугадать относительно изменений. Имеющий влияние, Александр Яковлев, ответственный секретарь по внешним связям ЦК КПСС, в феврале 1989 года запросил рапорт о Восточной Европе - как обо всем происходящем, так и об ожидаемых перспективах развития отдельно взятых стран - от Института Всемирной Социалистической Экономики. Также, Яковлев запросил похожий обобщающий материал от Международного Отдела ЦК КПСС, МИД и от КГБ. Кроме материала из КГБ, все анализы могут быть доступны для отдельных исследований, а в своей книге, написанной о 1989-м годе, Левеск знакомит читателя с сутью этих материалов. Анализ ситуации, предоставленный ЦК КПСС и институтом им. Богомолова, уже вышел в книге «Переговоры Горбачева с венгерскими руководителями»¹⁷, которая несколько раз переиздавалась ранее, под редакцией Магдольны Барат и Яноша М. Райнера.

Мы должны согласиться с оценкой Левеска, что институт им. Богомолова создал самое передовое представление о регионе и об отдельно взятых странах и воссоздал реальную картину сложившейся ситуации; картина будущего, о которой он писал, позже оказалась обоснованной.¹⁸

15. Тоже стр. 55.

16. МТГ, 25 июля 1989

17. Барат Магдольна-Райнер М. Янош: Переговоры Горбачева с венгерскими руководителями см. цитата стр. 245-280.

18. Жак Левеск: 1989 – заключительная игра империи см. цитата стр. 93-98.

Даже этот анализ не допускал «быстрого последовательного развала» - говоря в оправдание, на это никто не рассчитывал, - но что касается отдельно взятых стран, исследование уже предполагало начало распада общественно-политического строя. В случае с Венгрией, работа даже не исключала формирования анархических ситуаций, но по одному из сценариев, одна реформаторская партия может сохранить роль политической инициативы и постепенное введение парламентского строя. Что касается предлагаемого советского поведения в данной ситуации, анализ советовал – Советский Союз сам должен организовать и срегулировать неизбежное ограничение своего присутствия в Восточной Европе, т.к. только так он сможет сохранить свою политическую роль в этом регионе.¹⁹

Сравнивая с материалом института им. Богомолова, анализ ЦК КПСС был намного консервативнее. В основном эта была работа начальника Международного Отдела Валентина Фомина (можно предположить, что его заместитель, считающийся экспертом по Венгрии, Валерий Мусатов, тоже принимал участие). Материал Центрального Комитета оказался оптимистичнее относительно социалистического будущего в восточно-европейском регионе, т.к. «корни социализма» в этих странах глубоки. Согласно трем обрисованным сценариям, самый оптимальный вариант - это процесс демократизации, происходящий под управлением правящей партии, результатом которого будет новая форма социализма.

Хуже, если перемена будет происходить с перебоями и мини кризисами, в следствие чего, правящая партия должна идти на постоянные уступки. Наконец, для Советского Союза и для социализма в целом, самый неблагоприятный вариант – если правящие партии не согласятся на изменения, и это приведет к взрывам в обществе и к репрессиям. Материал ЦК предполагает как один из главных выходов из ситуации – обновление СЭВ и серьезное реформирование Варшавского Договора.²⁰

По мнению Левеска, среди трех ранее упомянутых материалов, работа МИД самая слабая, а также самая консервативная, из чего он делает вывод, что министерству, во главе с Эдуардом Шеварнадзе, не была особенно важна судьба Восточной Европы, в понятиях советской терминологии. Эта точка зрения была самой консервативной среди анализов этих трех институтов, она - хотя и говорит о политическом плюрализме – упирает на то, что оппозиция в этом регионе получает место в парламенте, результатом этого будет частичное или полное устранение от власти коммунистических и рабочих партий. (Другой вопрос, что на время так оно и произошло). Поэтому, общим предложением была защита социализма, а это означает, что «нельзя позволить, чтобы какая-либо из стран этого региона свернула с пути социалистического развития». Однако доклад не объясняет способ, а в тоже время, как и все анализы, исключает возможность вооруженной интервенции.²¹

19. тоже стр. 98.

20. тоже стр. 102-105.

21. тоже стр. 106-107.

По сравнению с советскими оценками ситуации, сделанными в начале 1989 года, в Венгрии с каждым месяцем все яснее и яснее стало проясняться, что – если не будет внешнего военного вмешательства – в Венгрии произойдет изменение режима.²² На это указывают самые важные политические события 1989 года: Имре Пожгай, начальник исторического подотдела ЦК ВСРП, 28 января переименовал 1956 год в национальное восстание (воспользовавшись случаем, когда Карой Грос, главный секретарь ВСРП, участвовал на всемирном экономическом форуме в Давосе); решение ЦК ВСРП в феврале о необходимости политического плюрализма,²³ в феврале - исключение ведущей роли партии в проекте новой конституции;²⁴ 16 июня - перезахоронение Имре Надя; начало июньских переговоров за круглым столом; 6 июля - смерть Яноша Кадара; в ноябре - народное голосование «четыре - да». Эти процессы были усилены некоторыми международными событиями, такими как: открытие австрийской границы со стороны Венгрии в конце июля - начале августа и 10 сентября, затем 10 ноября – крушение берлинской стены. Перед открытием австрийской границы, венгерское руководство МИД «прощупало» Москву, когда в форме ноты заранее заявило о планируемой ситуации Шеварнадзе, министру иностранных дел. Ласло Ковач сказал Левеску, что Шеварнадзе расценил этот, планируемый венграми шаг, как дело, касающееся Венгрии, а также ГДР и ФРГ.²⁵ Венгерское руководство восприняло ответ советского министра иностранных дел, как зеленый свет.

Определяющие венгерские события 1989 года, конечно же, обсуждались во время двухсторонних венгерско-советских встреч. В Москве эхом отозвалась переоценка Пожгаи 1956 года и решение ЦК ВКРП от 10-11 февраля 1989 года, в котором было признано выражение «народное восстание», хотя также делался акцент на то, что в октябре 1956 года укрепились контрреволюционные явления, но, в общем, решение ЦК ВКРП поддерживало систему многопартийности. Эта была последняя тема, которую обсуждали в мае 1989 года, во время визита венгерского министра внутренних дел Иштвана Хорвата, посетившего Советский Союз по приглашению председателя КГБ Владимира Крючкова.²⁶ Как реакция на доклад Пожгаи, в ЦК КПСС был подготовлен проект письма-протеста, составленного Валентином Фапиным, начальником Международного Отдела ЦК КПСС, и в конечном итоге, после решения Горбачева, этот документ не был отослан (видимо, в данном случае, не без основания предполагается профессионализм Мусатова). Валерий Мусатов утверждает, что проект письма, сформулированный Фапиным, подчеркивает контрреволюционный характер венгерских событий 1956 года.²⁷ Другой вопрос, что в Будапеште могли расценить это ненаправленное письмо, как одобрение со стороны советского реформаторского руководства.²⁸

22. Я употребляю выражение того времени, хотя учитывая течение и осознанность процесса, может быть, самым подходящим словом было бы «изменять» режим

23. Протокол ЦК о заседании 10-11 февраля 1989

Протоколы ЦК ВСРП 1989. 1 том, стр. 196-198. С. Кострич Анна-Лакош Янош- Ниметни Вади Карола-Шоош Ласло-Т.Варга Дердь (ред.), Венгерский Национальный Архив, Будапешт, 1993

24. Протокол заседания ЦК 20-21 февраля 1989, Тоже стр. 408-440.

25. Жак Левеск тоже цитата стр. 150.

26. МТІ, 12 мая 1989

27. Жак Левеск: 1989 – Заключительная игра империи, Фула, 2001, стр.127.

28. Тоже самое

Все это не означает, что Горбачев не поднимал бы тему доклада Пожгаи во время двухсторонних встреч. В течение переговоров с венгерским премьер-министром Миклошем Ниметом 3 марта 1989 года в Москве, он упрекнул - «в выражениях Пожгаи встречаются экстремизмы, начало событий 1956 года действительно характеризовались народным недовольством, но затем события дошли до контрреволюции, до кровопролития, это нельзя оставить без внимания». Миклош Нимет обошел данный аргумент, т.к. самое главное, по его мнению, чтобы этот вопрос не привел к расколу в обществе.²⁹

К теме 1956 года Горбачев вернулся во время встречи с Кароем Гросем, главным секретарем ВСРП, 23-24 марта 1989 года в Москве. В этом вопросе Горбачев только казался уступчивым, заявляя, что «в суждении о 1956 годе решать Вам», но в реальности, упоминая пражскую весну 1968 года, Горбачев назвал чехословацкие события контрреволюционными, проводя аналогию с 1956 годом.

Можно предположить, причиной того, что его точка зрения была не такой открытой, является тот факт, что позиция Гроса была тверже по этому вопросу, и это выяснилось, когда главный секретарь ВСРП подчеркнул, что в отношении 1956 года он поддерживает позицию партии, высказанную в декабре 1956 года. Горбачев с этим был согласен, и еще раз сообщил, что сегодня необходимо исключить возможность повторения внешней интервенции во внутренние дела социалистических стран.³⁰

В Советском Союзе не все могли уследить за темпом изменений рассуждений самих венгров о 1956 годе. Летом 1989 года ЦК КПСС серьезно упрекнул заместителя директора института им. Богомолова Л. Ягодовского, т.к. он в заявлении японской газете расценил советскую военную интервенцию 1956 года как «историческую ошибку». Также был подвержен критике другой исследователь института им. Богомолова Е. Амбарцулов, который в Московских Новостях написал «о самопожертвовании Имре Надя», осуждая его вероломное задержание, а также, потом, его смертную казнь. По мнению Амбарцулова, «несмотря на то, что Имре Надь был осужден будапештским судом, бесспорно, это наша вина – вина тогдашнего лидера Хрущёва»³¹ Венгерский отдел российского МИД предложил редакции газеты не выпускать данную статью.³²

29. протокол о встрече Михаила Горбачева с Миклошем Ниметом 3 марта 1989 года в Москве, In.: Переговоры Горбачева с венгерскими руководителями, цитата стр. 158.

30. Отчет КП ВСРП о визите Кароя Гросса 23-24 марта в Москве тоже стр. 179-180.

31. Перемена режима в Венгрии 1989-1990. стр. 56. (Ред.: Бикиш Чаба-Малколм Байрн). Хронология, библиография, биографии. National Security Archive, Центр Исследований периода Холодной войны, Институт 1956 года, Рукопись, 1999

32. MOL-XIX-J-1-j-1989-145-10-001245/2 (83)

Заслуживает внимания тот факт, что в то время США играли сдерживающую роль в этих процессах, т.е. были сторонниками обдуманных шагов. В этот период визит Джорджа Буша в Венгрию в июле (а до этого в Польшу) означал сильную поддержку, но в тоже время, предостережение. Визит Буша подразумевал завершение той политики, которая была сформирована до его вступления в должность, и с наиважнейшими элементами которой в январе 1989 года в Москву на переговоры был послан Генри Киссинджер, американский влиятельный политик по внешним вопросам.

Буш в своем письме к Горбачеву предлагал медленное преобразование Восточно-Центральной Европы, и в тоже время, он обратил внимание на опасность немецкого национализма – и в случае неприменения советской силы, он предложил, что США не будет ускорять ход процессов.³³

На речь Виктора Орбана, произнесенную на церемонии перезахоронения Имре Надя, - в которой он как один из руководителей ФИДЕС, требовал немедленного начала переговоров о незамедлительном выводе советских войск из Венгрии – Москва официально не отреагировала. Но отреагировал на речь Орбана советский посол Владимир Стукалин и на его пресс конференции 21 июня, отвечая на вопрос, он заявил: не остались без внимания антисоветские голоса некоторых речей, произнесенных на церемонии перезахоронения Имре Надя, а также за день до похорон демонстрация перед зданием советского посольства. Он добавил, что эти мнения не отражают ни точки зрения официального венгерского руководства, ни общества.³⁴

Советская пресса писала обычно достаточно сдержанно и холодно о переоценках венгерских событий 1956 года и о перезахоронении Имре Надя и его соратников. Советская официальная позиция во многом расходилась с оценками венгерского руководства, т.к. лучше умалчивать о происходящих событиях, чем быть заподозренными во вмешательстве. И это было достаточно легко осуществить, потому что советское население намного больше интересовалось вмешательствами в Праге в 1968 году и в Афганистане в 1979 году.

В это время, официальную точку зрения о событиях в Венгрии больше всего выражала статья В. Мусатова, опубликованная в 24 номере журнала «Новое Время». (Публикация была издана под именем Валерия Леонидова, но под руководством Мусатова за статьей стоял целый авторский коллектив. Полное имя Мусатова – Валерий Леонидович Мусатов).³⁵ Статья не приняла ни термин «народное восстание», ни «революция», а личность Имре Надя изображается крайне односторонне с заблуждениями и ошибками.³⁶

33. Жак Левеск тоже стр.100.

34. МТІ, 1989: 21 июня

35. MOL-XIX-J-1-j-1989-145-8-003060 (86)

36. Новое Время, 1989. № 24.

А Владимир Шемяненко, советский посол, аккредитованный Европейским Экономическим Обществом, еще тверже заявил газете «Le Soir»: советские действия 1956-го и 1968-го годов имели законную основу. Правда, он добавил: он надеется, что эти вмешательства не повторятся.³⁷ Генерал армии Лашенко, который в 1956 году был командующим специальным корпусом в Секешфехерваре, в октябрьском номере Военно-исторического журнала назвал 1956 год контрреволюцией, а Имре Надя предателем, а Запад обвинил в организации события в целом.³⁸

Но в Советском Союзе не все думали так. Александр Бовин, комментатор «Известий», в телепередаче от 12 февраля подчеркнул, что было бы целесообразно переосмыслить суждение о военных действиях в Венгрии в 1956 году и в Чехословакии в 1968 году.³⁹

По поводу 1956 года и венгерские партии выразили свое мнение. 18 августа руководители СДС в письме, адресованном Михаилу Горбачеву, просили председателя Верховного Совета о том, чтобы руководство советского государства официально осудило интервенции 1956 и 1968 годов, нарушающие международное право.⁴⁰

В свою очередь, советская пресса достаточно подробно писала о событиях, предшествующих перезахоронению 16-го июня, и о самой траурной церемонии, а также о прозвучавших там антисоветских высказываниях. 20 июня ТАСС в передачах для зарубежья остро критиковало перезахоронение Имре Надя. В то же время, спикер МИД Г. Герасимов заявил, что мнение Александра Кондрашева – его личное. Были и противоположные мнения: альтернативная организация «Мемориал», занимающаяся историко-политическими вопросами, 16 июня выразила свою солидарность с Имре Надем и его соратниками, а также с жертвами политических процессов 1956-62 годов.⁴¹

В это время, советское руководство, в отношении Венгрии, продолжало контактировать с ведущими политиками ВСРП и не очень пыталось сотрудничать с реформаторской стороной. А в ВСРП руководство сторонников Гроса следило за тем, чтобы Пожгаи и его соратники не могли поддерживать прямую связь с командой Горбачева.

Реформаторы регулярно не получали места в партийных делегациях, выезжающих в Советский Союз. А также, не могли быть членами венгерской делегации во время приезда высокопоставленных советских гостей. Одна из случайных встреч произошла во время конгресса Итальянской Коммунистической Партии в Риме, когда Пожгаи в советском посольстве, в узком кругу, вел переговоры с Александром Яковлевым, влиятельным, можно сказать, вторым лицом горбачевского руководства.

37. перемена режима в Венгрии 1989-1990. тоже стр. 37.

38. Тоже стр. 68.

39. Тоже стр. 38.

40. Тоже стр. 61.

41. MOL-XIX-J-1-j-1989-145-8-003060 (86)

Ужин состоялся 21 марта 1989 года. Правда, встреча для Пожгаи закончилась разочарованием, т.к. Яковлев передал сообщение от Горбачева, в котором говорилось, что во всем следует поддерживать Гроса.⁴² Поведение советского руководства дало понять Пожгаи и его соратникам, что они не должны совершать радикальных шагов, а процесс реформ должен завершиться внутри ВСРП. Секретарь ЦК ВСРП Матяш Сюреш – по его рассказам – пытался организовать встречу Горбачев – Пожгаи, но, в конечном счете, этого не произошло.⁴³ По утверждению Мусатова, во время московского визита Пожгаи в мае 1989 года, его запланированная встреча с Горбачевым не произошла определенно по просьбе Кароя Гроса.⁴⁴

Неясно, до какой степени советское руководство обладало актуальной, точной информацией о ситуации в Венгрии. Во всяком случае, тогдашнее советское руководство ещё продолжало рассчитывать на реформирование социализма и думало, что в Венгрии Карой Грос придерживается этой же линии, поэтому его стоит поддержать. Министр иностранных дел Шеварнадзе, посетивший Будапешт в июле 1989 года, заявил в конфиденциальном кругу, что руководители ВСРП должны делать все возможное для удержания позиций в партии. Левеск, ссылаясь на разговор с Имре Сокаи, пишет: вместе с тем, Шеварнадзе просил венгерских руководителей без согласия Москвы не заключать никакого договора с западными интеграционными структурами, включая Европейское Экономическое Общество, а также НАТО.⁴⁵

Судьба венгров, проживающих в Советском Союзе, была особым показателем венгерско-советских отношений. В Закарпатье (согласно советскому административному термину: Закарпатская Область), где политика перестройки также обеспечила больше свободы для местных венгров, по инициативе тамошней интеллигенции, под руководством Шандора Фодо, 26 февраля 1989 года был сформулирован Культурный Союз Венгров в Советском Союзе.⁴⁶ Организацию – которая была первым культурным, но в реальности политическим оплотом национальностей в Украине – позже зарегистрировали под именем «Культурный Союз Закарпатских Венгров», хотя местные чиновники КПСС попробовали уговорить венгерское население следовать польскому примеру – основать общество друзей.⁴⁷ Стремительное создание этой организации и местных отделов указывало на то, что среди венгерского населения было элементарное желание в её возникновении.⁴⁸ Консервативное закарпатское коммунистическое руководство нелегко согласилось на регистрацию КСВЗ, месяцами они искали отговорки, чтобы не пойти на это. Областной секретарь КПСС аргументировал еще в мае 1989 года, что КСВЗ является альтернативной группировкой,

42. Баба И. тоже, стр. 71.

43. Тоже стр. 13.

44. Жак Левеск тоже стр. 131.

45. Тоже стр.138.

46. MOL-XIX-J-1-j-1989-145-7-001260 (86)

47. MOL-XIX-J-1-j-1989-145-7-001955 (86)

48. Тоже

противостоящей партии. Основой этой аргументации было то, что первое лицо украинских коммунистов Щербитский, ссылаясь на опасности со стороны Тбилиси и Балтики, призвал партию на более эффективные меры против оппозиционных организаций.⁴⁹ Из-за этого, с большим трудом можно было организовать и проводить собрания, посвященные воспоминаниям жертв сталинизма, которые местное партийное руководство самыми различными административными методами пресекали.⁵⁰ Несмотря на все трудности, ситуация в Закарпатье стремительно менялась, и осенью 1989 года даже автономия стала центром споров. Но украинское партийное руководство резко противостояло этому, и первый областной секретарь Бандровский в ноябре 1989 года связал идею автономии с внушением из-за рубежа.⁵¹

Меняющаяся ситуация требовала усилия нашего дипломатического и консульского присутствия: осенью 1989 года Совету Министров предоставили дело о создании ужгородского консульского представительства. Согласно аргументации, расширение наших традиционно-экономических, политических, культурных и межнациональных связей, повышение пассажирского движения и товарооборота на этой территории, и находящиеся почти 200 тысяч венгров, требует создания генерального консульства.⁵²

Похожую организацию в начале 1989 года создали и венгры, проживающие в Эстонии: в Тарту было открыто культурное общество им. Михая Мункачи. Большую часть венгров в Эстонии составили венгры, попавшие туда из Закарпатья.⁵³

49. MOL-XIX-J-1-j-1989-145-7001955/1 (86)

50. MOL-XIX-J-1-j-1989-145-7,2-004329 (86)

51. Тоже

52. MOL-XIX-J-1-j-1989-145-9-003726 (86)

53. MOL-XIX-J-1-j-1989-145-78, 27-00257 (86)